

Илјас ӘФӘНДИЈЕВ

СЕВКИЛИЛӘРНИ ЧӘҖӘННӘМДӘ ВҮСАЛЫ

• ИКИ ҺИССӘЛИ ФАЧИӘ

ИШТИРАК ЕДИРЛӘР:

1. АЈАЗ ТУРАН	9. ТӘРӘКӘМӘ НАЧЫГУЛУ
2. СӘЛИМ БАБАЈЕВ	10. МӘҖӘММӘД ЧУВАРЛЫ
3. МӘДИНӘ ХАНЫМ	11. ӘДНӘМ НӘЧӘФОВ
4. ХУМАР	12. I МИЛИС
5. МАЈИС КАЗЫМОВ	13. II МИЛИС
6. ЧАББАР	14. ГЫЗ
7. М. Ч. БАҖЫРОВ	15. ТЕАТР ИШЧИСИ
8. АФШАР ҺҮСЕЈН	

БИРИНЧИ ҺИССӘ

I-чи ШӘКИЛ

(Сәһнә архасында курултулу алгыш сәсләри ешидилер. Сәһнә ишыглананда Шејх Сән'ан ролунун ифачысы Ајаз Туран бир нечә достунун мүшәјәтилә сәһнә-јә чыкыр. Достлары ону тәбрик едир. Ејни заманда сәһнә архасындан онун шә'ни-нә дейилән алгыш сәсләри давам едир, һардаса дајаныб һейран-һейран она бахан Хумарын үзү тез-тез ишыгланыр.)

АРХАДАН СӘС - Ајаз, сән Шејх Сән'аны әрши-ә'лајә галдырдын!!

СӘС - Јашасын Ајаз Алтындаглы!

СӘС - Ешг олсун бөјүк сәнәткарымыза!

АЈАЗ - Саг олун, достлар!

(Сәһнә бир ан гаранлыглашыр. Ишыглананда, Ајаз театрда өз кејим отағын-да. Гапы усдуфча дөјүлүр. Хумар дахил олуб өзүнү атыр Ајазын үстүнә.)

ХУМАР - Мәним гәһрәмәным! Мәним бөјүк Шејхим! Мән дә Сән'анын севки-лиси Хумар кими санинлә әрши-ә'лаја, көјләрин сонсуз әбәдијәтинә учмаг истәјирдим. Ах, Аллаһ! Сән сәһнәдә бу гәдд-гамәтинлә... Бу чаван, саггаллы чәһ-рәнлә нә гәдәр көзәл көрүнүрдүн... Елә бил көзләриндә инсанын гәлбини төлә-түмә кәтирән сәһркар бир нур шә'ләләнирди...

АЈАЗ - Мән билирдим ки, мәним севкилим... Мәним лејим... Залда әлләшб мәнә бахыр. Ах, Хумар, сән билсәјдин ки, севкилисинин, өзү дә сәнин кими илаһи севкилисинин залда әлләшб она тамаша етдијини һисс етмәк актјор үчүн нечә үлви бир фәрәһдир... Мәним рутум! Мәним лејим!

(гызы өлүр)

ХУМАР - Мәнә Лејли демә, Ајаз!! Горхурам...

АЈАЗ - (тәәччүблә) Нәдән?

ХУМАР - Билмирәм... гој Аллаһ бизим сев-кимизи о бөјүк ашигләрин - Лејли вә Мәчнунун мәһәббәти кими накам еләмәсин! Гој, Аллаһ бизим севкимизи вүсалә јетирсин!

АЈАЗ - Амин!

ХУМАР - Шејх Сән'ан ролунда сәнә тамаша еләјәндә, елә билирдим сән о сөзләри сәһнә-дәки Хумара јох, мәнә дејирсән.

АЈАЗ - Мән дә елә билирдим ки, сәһнәдәки Хумар сәнсән

ХУМАР - Мәним Шејхим, инди мәнә елә кө-лир ки, мәним бүтүн хәјалларым сәнин үлвијә-тиндир. Сән Хумарла учурума атыланда мән гышгырмаг истәјирдим ки: дајан, Шејх...

АЈАЗ - Амма мәнә елә кәлирди ки, биз сә-нинлә әл-әлә тутуб әбәди вүсала доғру учурут.

ХУМАР - Тојумузу тез елијәк, Ајаз! Севкимизин шиддәти мәни горхудур. Ахы дејирләр, бөјүк мәһәббәт һеч вахт кама јетмир. Нечә ки, Лејли илә Мәчнун, Ро-мео илә Чүлјетта, Әсли илә Кәрәм бу дүнјадан накам кетдиләр. Јәгин ки, бу гәмли дастанлар һавајы јаранмамышлар. Өзүмүз дә елә бир вахтда јашајырыг ки, бүтүн өлкә дәһшәтли бир ваһимә ичиндәдир. Дәниз ғырағындаки идарәнин бајгуш кими улајан машыналары һәр кечә онларча күнаһсыз инсаны тутуб чәһән-нәмә апарыр. Дүнән кечә бизим гоншулуғумузда олан наркому да арвады илә бирликдә тутуб апардылар.

АЈАЗ - Онларын бир көрпә ушағы вар иди? Бәс о нечә олду?

ХУМАР - Ајаз... о, дәһшәт иди... ики јашында оғлан ушағыны ғышгырда-ғыш-гырда анасынын ғычағындан гопарыб гоншуја тапшырдылар. Ана јалварды ки гојун, өзүмлә апарым... Чәлладлар, ананы да сүрүјә-сүрүјә әрилә бирликдә апардылар... Көрпә галды ғышгыра-ғышгыра... һеч көс билмирди ки, бу зулмун сәбәби нәдир? Халг дүшмәни нә демәкдир?

АЈАЗ - һеч дајындан сорушмаммысан? Ахы, дајын дәвләт тәһлүкәсизлик нар-комудур.

ХУМАР - Нә данышырсан? Ондан һейлә шеј сорушмаг олар? О, евдә өзүнү елә апарыр ки, елә бил, һеч о идарәдә ишләмир. һәмишә сусур.

АЈАЗ - һеч нәдән горхма, Хумар. Биз һеч бир күнаһ иш тутмаммышыг. һеч бир хилаф иш далынча кетмәмишик. Тәлејимиз елә кәтириб ки, икимиз дә көзүмү-зү ачыб, өзүмүз атасыз-анасыз көрмүшүк. Мән ушаг евиндә бөјүмүшәм. Сәни дә дајын сахлајыб.

ХУМАР - Сонра икимиз дә бир-биримиз үчүн ата-ана... бир чан... бир гәлб ол-дуг. Сәһәр јухудан көзүмү ачанда илк севинчим... илк фәрәһим о олур ки, бу дүн-јада сән варсан! Сәнин мәни көрәндә мәһәббәтлә күлүмсәјән көзләрин вар... Мән илк дөфә сәни һамлет ролунда көрүб, гәдди-гамәтинә, данышығына, сәси-нин аһәнкина, һәрәкәтләриндәки сон дәрәчә тәбии гәһрәмәнлыг чаларларына, көзләриндәки мәғрур аличәнәб ифадәјә вуруланда "Ај Аллаһ - дедим, - әкәр бу оғлан мәни, мәним јарым гәдәр севсәјди, мән ата-ана мәһәббәти көрмөјән ким-сәсиз бир ғыз өзүмү дүнјанын ән хошбәхт мәхлуғу санардым...

АЈАЗ - (зарафатјана) Сонра көрәндә ки, о чаван артист өзү сәни дүнјалар гә-дәр севир... Сәһнәдәки гәләбәләринин сирри, сәбәби сәнин мәһәббәтин олуб!

(галы дөјүлүр. Ичәри театрын ишчиләриндән бири дахил олур)

ИШЧИ - Ајаз, бу күлләри Университетин мүәллимләри кәтириб.

(Хумар күлләрин ичиндоки кағыз парчасыны ачыб бәрқән охујур)

ХУМАР - Халғыммызын бөјүк сәнәткары Ајаз Турана ешг олду. Мән сәнин лә фәхр едирик. Ајаз, горхурам севкимизә өз көзүм дөјә!! Ахы, мән бәд-Ајаз...

1446/

рин олмасына инанырам. Сөнин һәр жени ролунда тамашачылар тәрәфиндөн нечә алгышландыгыны көрөндө, күчәмизин тининдә отуран шикәст арвада бир манат нәзир верирәм (пычылты илә) Билирсәнми, Ајаз, сәни севәндән бәри елә бил мәнә гәрибә бир илһам кәлир. Мән һардаса олан, һардаса бизим мәнәббәтимизи сејр елијән гадир бир гүвәнин... Бәлкә дә Аллаһын олдугуну һисс етмәјә башламышам. Кечә јеримә кириб јатанда, она мүрачиәтлә - еј Аллаһ! Еј бизим көмәјимиз - дејирәм. О оғланы ганадын алтына ал!! Ону јерин-көјүн бәласындан һифз елә! О, бу горхулу дүңјанын ән күнаһсыз, ән тәмиз оғландыр. Анчаг бу заман ејзән нараһат үрәјим тәсәлли тапыб сакит олур...

АЈАЗ - Хумар, гој сәнин нәчиб гәлбин һеч нәдән, һеч заман нараһат олмасын!
(Бир чаван гыз әлиндә бир дәнә күл ичәри даһил олур)

ГЫЗ - Севимли сәнәткарымыз, сизи жени гәләбәниз мүнәсибәти илә тәбрик едирәм. Гој бәјүк Јарадан сизи бизим сәһнәмиз үчүн чоһ көрмәсин!!

АЈАЗ - Сағ олун...

ГЫЗ - Хаһиш едирәм, бура бир автограф јазасыз.

АЈАЗ - (гол чәкиб она верир) Бујурун.

ГЫЗ - Сағ олун.

ХУМАР - Бир дә фикирләширәм ки, сәни ки, халг бу гәдәр сеvir, бу гәдәр алгышлайыр... Чаван тамашачылар кечә театрдан чыханда евә гәдәр сәни апарыб өтүрүр - көрәк бу халг мәнәббәти сәни һәр бәладан һифз еләсин. Елә дејилми?

АЈАЗ - (дәриндән нәфәс алараг кәдәрлә) Еләдир.

ХУМАР - (ташвишлә) Бәс нә үчүн бирдән тутулдун?

АЈАЗ - (күлүмсәјир) Сәнә елә кәлир (ону епәрәк) Хумар, нараһат олма! Биз ајдан ары-судан дуру күнаһсыз чаванларыг!!

ХУМАР - (бирдән шәнләнерәк) Доғрудан да... Ахы, биз нејләмишик ки, горху чәкәк?! Бајағ сән јахшы дедин. "Биз бир күнаһ иш тутмамышыг... Бир хилаф иш даһынча кетмәмишик!!"

(Гапы јавашча вурулур. Артист Чаббар Шејх Мәрван палтарында кәлир. Әлиндә бир портфел ичәри кирир)

ЧАББАР - Ајаз, гардашым, бир јахын кәл сәни өгүм. Хумар, көзәл гызым, Ајазын бу кечәки тәнтәнәси илә сәни дә тәбрик едирәм. Мән билирәм ки, бу парлаг тәнтәнәнин сирри Ајазын сәнә олан үлви мәнәббәтидир.

АЈАЗ - Мән дә сәни тәбрик едирәм. Сән дә Шејх Мәрваны ә'ла ојнадын.

ЧАББАР - Әши, бу ролун мәшгләриндә сөзләри әзбәрләјинчә, кедиб о дүңјаны көрүб кәлмишәм.

ХУМАР - Елә нә үчүн Чаббар дајы?

ЧАББАР - Билирсән Зәһра, бу гафијә илә, мән нә билим әруз вәзнилә јазылан ше'рләри әзбәрләјинчә мәними мәнә дејир.

АЈАЗ - (бәркдән күләрәк) Дејирләр ки, кечмишдә Петербургда Александрски театрынын мәшһур артисти Давыдов да сәнин кими сөз әзбәрләмәкдә һәмишә әзаб чәкирмиш. Ондан сорушанда ки, сәнәтдә ән чәтин олан нәди? Дејәрмиш ки, сөз әзбәрләмәк (күлүрләр).

ЧАББАР - Хумар, сизин һүзурунуза хошунуза кәлмәјән бир гонагла кәлдијим үчүн үзр истәјирәм...

АЈАЗ - һансы гонаг?

ХУМАР - һаны о гонаг?

ЧАББАР - Бах, бурдадыр (портфели ачыб ичиндән араг бутулкасыны кестәрир. һамы күлүр) Дүздү, мәним өзүмүн дә бундан хошум кәлмир...

АЈАЗ - (зарафатјана ә'да илә) Оһо...

ЧАББАР - Бу да бизә күлүб дејир - "Хошунуз кәлмир. Ејзән мәним өлејнимә даншырсыныз, амма бир шән мәчлисиниз дә мәнсиз кечмир..."

АЈАЗ - (зарафатла) Дејир мән олмајанда Чаббарын кефи истиот дады верир.

ЧАББАР - Нә ки, дүздү-дүздү... Хумар бачы, дедим мән гардашымын бу кечәки гәләбәсини дә тәбрик еләмијә билмәрәм! (Ајаза) Гардаш, билирәм, сәнин арагдан хошун кәлмир... Анчаг, дүзү коңјака да пулум чатмады.

(Гәдәһи долдуруб Ајаза верир. Столун үстүндәки чај стаканыны да өзү үчүн долдурур)

Ајаз, гардашым! Сән һамлети, сонра Јули Сезары да бу гәдәр бәјүк мүвәфәғијәтлә ојнамысан!! Анчаг сәнин бу кечәки гәләбән она көрә мәним үчүн даһа гијмәтлидир ки, сән адларыны јазычы гојан "килиздән чыхма" кәдә-күдәнин "буржуазия јазычымы, пантүркист" дејә чүрбәчүр мәнфур дамғалар вурудуғу Чавидин о нурлу гәһрәманыны кәлрәә учалтдын! Сағ ол, гардашым! Гој Аллаһ сәнин бәјүк истә'дадынын һимајәдары олсун!

ХУМАР - Амин! Сизин сәнәтинизә сөз ола билмәз, Чаббар әми. О кечә "Мүфәттиш" пјесиндә Осипи елә таби ојнајырдын ки, елә бил, лап Осипин өзүсән. ЧАББАР - Мән дә пис артист дејиләм. Өзүм дә сәһнәнин ашиғијәм. Амма нә ки, дүздү-дүздү: Мән Ајаз дејиләм!

АЈАЗ - һәр бир истә'дадлы актјорун сәнәтдә өз шәрәфли јери вар...

ЧАББАР - Хумар бачы, ичазә вер, бирин дә вурум.

ХУМАР - Вур!

ЧАББАР - (стаканы долдурур) Сизин гурачағыңыз мүғәддәс аиләнин хош-бәхтлији шәрәфинә! Аллаһ сизи бир-бириниздән ајырмасын! Тојунузу тез еләјин. Көһлүмүз шәнлик, чалыб-ојнамаг истәјир.

Ишыг сөнүр.

2-чи ШӘКИЛ

(Сәлим Бабајевин еви. Сәлим-Мәдина. Сәлим әсәби һалда вар-кәл едир)

СӘЛИМ - (бирдән дајанараг) Бу күн мәнә хәбәр верибләр ки, мәним бачым гызы Хумар о артист Ајазла көрүшүр. һәр тамашасындан сонра она күл дәстәләри тәгдим едир. Сәнчә, бу нә демәкдир?

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Ајаз чоһ көзәл актјордур. Ону һамы сеvir. Әкәр Хумар ону хошлајырса, она күл дәстәләри тәгдим едирсә, бунда нә гәбәһәт вар ки?

СӘЛИМ - (әсәби) Дејирләр, куја онлар бир-бириләринә ешг јетирибләр... куја бир-бириләрини севиб евләнмәк истәјирләр...

МӘДИНӘ - Ајаз јүксәк ахлағлы, елә көзәл сәнәткардыр ки, һәр бир гыз мәнунијәтлә онун арвады олмаг истәр.

СӘЛИМ - Сиз гадынларын ағлыңыз көзүңүздәдир. һансы киши ки, көзүңүз бир аз казибәдәр көрүңдү, гуртарды. Олмаја, сән дә она ашиг олмусан?

МӘДИНӘ - (һәғиги һисслә) Јох, Сәлим, сән мәним руһуму, гәлбими елә гуртумсан ки, мән ешг, мәнәббәт аңлајышына чоһдан јад олмушам.

СӘЛИМ - Мән сәнә нејләмишәм ки? Сәнин өзүн мәнә гаршы сојуг олмусан...

МӘДИНӘ - Ола биләр...

СӘЛИМ - Демәк е'тираф едирсән?

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Адамларын сәнә ваһимә илә бахмасы, сәнин көзүнә көрүнмәк истәмәмәләри, һәтта сәнин арвадын олан мәнимлә дә чәкинә-чәкинә, гејри-тәбии данышмалары, мөндән узаг олмаға чалышмалары мәнә пис тә'сир еләјир. Сәндән нә кизләдим, бә'зән елә бил ки, кимсә мөндән сорушур "сән бу горхулу адамла нечә бир јастыға баш гојурсан? Оңун јахынлығындан нечә зөвг алырсан?" - Елә бил ки, сәнинлә јахынлығ мәнә есл һәјәтдан, инсанлардан, инсан үнсийәтиндән һәмишәлик узаглашдырмышдыр.

СӘЛИМ - Сәни баша дүшүрәм... Амма сән унудурсан ки, мән башға чүр ола билмәрәм. Мән бәјүк тарихи вәзифә ичра еләјән бир дәвләтин вуран голујам... Кәсән гылынчыјам.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Она көрә дә гылынч кими һиссиз... дүјгүсуз...

СӘЛИМ - Ола биләр... Бәјүк идејанын гәләбәси бәјүк дә гурбанлар тәләб едир... Бәшәријәтин јекәнә хилас јолу олан коммунизм сүлһлә јарана билмәз. Коммунизм фүтуһаты бир синиф... бир категорија? Инсанларын мәнвин тәләб едир. Сталин чөмијәти тәзәләмәк, Јер планетиндә жени дүңја јаратмаг ис-

тәјир. (саатына бахараг) Мән ишә кетмәлијәм. (ярызарафат, ярычидди) Сәнин әксингилабчы мұлаһизәләринлә мұбаһисә етмәжә вахтым јохдур.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сизин иш методунуз һәр чүрә мұбаһисәнин дүшмәнидир. Сиз мұбаһисә етмирсиниз, кәсирсиниз!

СӘЛИМ - (күлүмсәјир) Дүз сөзә нә демәк олар! Она көрә дә Хумара тапшыр ки, мән о артиста адыны белә тутмағы она гадаган еләјирәм.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Мән она белә сөз дејә билмәрәм. О Ајазы сеvir... Чох сеvir. (һәјәчанла) Инсафын олсун, о сәнин бачын гызыдыр. Јазыг бачын Ширинбәјим ханым вәфат еләјәндә, ону бизә - сәнинлә мәнә тапшырмышды. Мән он беш ил онулла бир јердә охумушам. Мән онун хатирәсинә хәјанәт елијә билмәрәм.

СӘЛИМ - Биз рәһмәтлик бачыма хәјанәт етмирик. Онун јекәнә гызыны бәјүдүб, охудуб ләјагәтлә боја-баша чатдырмышыг. Инди бачымын һеч руһу да разы олмаз ки, бу гызын ахмаг бир һәрәкәти учундан мән өзүмү мөһв еләјәм.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Ахы, кәнч, күнаһсыз бир гызын, тәмиз, әхлаглы бир оғланы, халгын башына анд ичдији сәнәткарлы севмәси сәни нә үчүн мөһв едир?!

СӘЛИМ - (гәзәблә) Онун үчүн ки, бир ил бундан габаг мән һәмин Ајазын доғма халасы оғлуну күлләләмишәм! Билдинми?!

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Нәјә көрә?

СӘЛИМ - Она көрә ки, о, Бағырова суи-гәсддә күнаһландырылырды. Бағырова суи-гәсд етмәк Сталина суи-гәсд етмәк демәкдир. Бүтүн Совет һөкүмәтинә суи-гәсд етмәк демәкдир! Ајдындырма? Инди сиз истәјирсиниз ки, биз һәјлә бир халг дүшмәни илә гоһум олар?! (гышгырыр) Биз халг дүшмәнләринин көкүнү кәсмәк истәјирик!

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Гышгырма! Өзүн билирсән ки, мән горхаг дејиләм! Сәндән исә һеч горхмурам! Сән өз доғма гардашын оғлу Гәһрәманы, о чүр көзәл, кәнч алими тутуб күлләләтдин. Гәһрәманын анасы бах, бу отагда дизин-дизин сүрүнүб, көз јашлары ичиндә боғула-боғула сәнә јалварды...

СӘЛИМ - Мән башга чүр еләјә билмәздим. Кәшфијат идарәси Бағырова хәбәр вермишди ки, Гәһрәмән мұһазирә охумаг үчүн Түркиягә дә вәт олунанд, ордакы мұсаваһатчыларла сых әлағәдә олуб, онлардан те'лимат алыб! Бағыров мәнә деди ки: билирәм, о сәнин гардашын оғлудур... анчаг күлләләмәк ләзымдыр!"

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сән һеч олмазса, Гәһрәмәндән верилән доносун доғру олуб-олмадығыны да јохламадын...

СӘЛИМ - Мадам ки, Бағыров демишди, мәним јохламағыма еһтијач јох иди! Мән Бағыровун кәстәршини тәфтиш еләјә билмәздим. Өз доғма оғлум олсады, јенә дә күлләләрдим! (саатына бахараг) Кет, Хумары кәндәр бура.

(Мәдинә ханым ағыр аддымларла чыхыр. Сәлим өтрафы ваһимә илә нәзәрдән кечирир. Санки киминсә ону ешидәчәјиндән горхур)

СӘЛИМ - Мән "халг дүшмәнынын" дамғасы басылан адамлары тутурам, күлләләјирәм, Сибирин узаг, бузлу чөлләринә кәндәрирәм, лакин һеч кәс билмир ки, горхудан, дәһшәтдән кечәләр көзүмә јуху кетмир! Мән өзүмүн дә бир күн - бәлкә бу күн... бәлкә сабаһ... бәлкә бир илдән сонра тутулуб күлләләнмә-јәчәјимдән архајын дејиләм... Архајын дејиләм...

Адамларын Бағырова суи-гәсд һазырладыларыны, ја совет һөкүмәти өләјинә, Сталин өләјинә олдуғларыны зорла бојунларына гојмаг үчүн онлар веридирдији ишкәнчәләр мәни дәһшәтә салыр. Бир күн бу әзәбларын мәнә дә вериләчәјини дүшүнәркән, түкләрим биз-биз дурур!

ХУМАР - Салам, дајы!

СӘЛИМ - (мұлајим тәбәссүмлә) Салам. Бу тәзә көстүм сәнә көзәл јарашыр. ХУМАР - Доғрудан?! Буну мәнә дүнән Мәдинә ханым алыб.

СӘЛИМ - (ејни мейрибан, зарафатјана ифадә илә) Бачы гызы белә гәшәнк кейимәклә һара һазырлашыр?

ХУМАР - Рәфиғәм Чәмилә илә Драм театрына кетмәк истәјирик. Тәзә премјера вар...

СӘЛИМ - һансы әсәрдир кәстәрилән?

ХУМАР - Шекспирин "Үчүнчү Ричард" әсәринин тамашасыдыр.

СӘЛИМ - (гәсдән) Баш ролда кимдир?

ХУМАР - (шән тәбәссүмлә) Ајаз Туран.

СӘЛИМ - Мән чоһдандыр, Азәрбајҗан театрына кетмирәм... Дејирләр о, јахшы актјордур.

ХУМАР - (ејни шән ачыг-сачыглыгла) О, чоһ бөјүк сәнәткардыр, дајы. Москвада гастролу заманы Түркиягә сәфири онун јаратдығы һамлет образына һәјран олуб. Дејирмиш, ону дүнјанын ән бөјүк актјорлары илә мұғажисә етмәк олар...

СӘЛИМ - (тутгун) Сәфир кимә дејирмиш? Ајазын өзүнә?

ХУМАР - Хәјр, Ајазла таныш олан бир гадына?

СӘЛИМ - Кимдир о гадын?

ХУМАР - Билмирәм. Ајаздан сорушмадым.

СӘЛИМ - Сән бу те'рифләрә көрә она ашиг олмусан?

ХУМАР (диксинир, өзүнү итирир) Ах, дајы... Бирдән, елә гәфил сорушду-нуз ки...

СӘЛИМ - Она көрә ки, мән сәнинлә ачыг данышмаг истәјирәм, бачы гызы! Билирсән ки, бизим идарә јерин алтыны да билир, үстүнү дә. Мәнә мө'лумат верилиб ки, сиз бир-биринизи сеvirсиниз... һәтта евләнмәк дә истәјирсиниз... Доғрудур? (ағыр пауза) Нијә динмирсән? (бир гәдәр сәрт) Доғрудур?

ХУМАР - (бирдән гәти чәсарәтлә) Бәли, доғрудур.

СӘЛИМ - Бәс сән билмирсән ки, онун јахын гоһумлары халг дүшмәны кими тутулуб? Доғма халасы оғлу халг дүшмәны кими күлләләниб?

ХУМАР - Хәјр... билмирәм... бир дә ки...

СӘЛИМ - Бир дә ки, нә?

ХУМАР - Ахы, гоһумларынын күнаһы варса, о нејләсин? Бирчә билсәни ки, о нә гәдәр нәчи... нә гәдәр јахшы оғландыр... Нечә тәмиз үрәји вар...

СӘЛИМ - Бачы гызы! Нәчиблик... тәмизлик флан нисби шәјләрдир. Белә сентиментал һиссләр һәлә сәнин онунла хошбәхт ола биләчәјинә зәманәт вермир... Дедим ки, онун гоһумлары "халг дүшмәны" кими ифша олунублар. "Халг дүшмәны" исә Сталинә, Бағырова, Сосиализм идејасына дүшман олмаг демәкдир. Нәлә мө'лум дејил ки, о артистин өз тәлеји нечә олачаг. Хүсусилә индики заманда һәјата ајыг көзлә бахмаг ләзымдыр. Бурулғана дүшәндән сонра кеч олар.

ХУМАР - Сәнин сөзләрин мәни горхудур, дајы! Анд ичирәм ки, о актјор дүнјанын ән күнаһсыз адамыдыр!

СӘЛИМ - һәзрәт Иса да дүнјанын ән мұғәддәс адамы иди. Амма ону бир чинајәткар кими дара чәкдиләр. Чүнки иудая белә ләзым иди. О Ајаз Туран, сәнин сеvimли шаирин һүсејн Чәвид дә һәбс едилмишдир.

ХУМАР - (ваһимә ичиндә) Дајы!

СӘЛИМ - Ајазла көрүшмәји, һәтта онун иштирак еләдији тамашалара кетмәји дә бу күндән сәнә гадаган едирәм.

ХУМАР - (һәјәчан вә горху ичиндә јахынлашараг дизләринә јыхылмаг истәјир. Лакин Сәлим ону усдүфча өзүндән көнар едир) Дајы! Дајычан!

СӘЛИМ - (сојугтанлы) Гуртардыг! (отагдан чыхыр)

(Хумар галхыб өлкүн аддымларла чыхыр. Сәлим бир ан фикрә кедир) Ишыг сөнүр, јананда Сәлим телефонла данышыр)

МАЈИС КАЗЫМОВ - Ешидирәм, јолдаш комиссар.

СӘЛИМ - Артист Ајаз Тураны чидди нәзәрәт алтына алын.

МАЈИС - Баша дүшүрәм, јолдаш комиссар.

СӘЛИМ - Бу күн алдығым бир мө'лумата көрә, Москвада гастроллар заманы Түркиягә сәфири ону те'рифләјирмиш, чоһ еһтимал ки, бу артистин пантүркизм өләгәләри илә бағлыдыр. Тез гуртар онун ишини!

МАЈИС - Баш үстә, јолдаш комиссар!

(Ишыг сөнүр)

3-чү ШӘКИЛ

(Багыровун кабинети. Кечөдир. Багыров телефонла данышыр)

БАҒЫРОВ - Архажын ол, архажын ол, Лавренти! Биз неч бир халг дүшмөнинө аман вермәјөчөјик. Биз елә дүнән Гарабағын Аразгырагы төрөкәмәләриндән гојунлары, мал-гаралары алыныб колхоза сохулан үч жүз кулакы һәбс еләјиб, Шпарты дүзүндә күлләләдик. Бизе гаршы чыксајдылар, һәрәси бир бөлүк адам-ын габағын сахларды... мән бу барәдә Сталин жолдаша информасија верми-шәм... Сталин өзү марагланьырды... әмин ола биләрсән, Лавренти. Сән дә, Ста-лин жолдаш да јахшы билирсиниз, мән 20-чи илдән индијә гәдәр Азәрбајчанда өксингилабчыларла, мүсаватчыларла, пантүркистләрлә һәмишә амансыз мүба-ризә апармышам. Тамамилә доғруду. Халг дүшмәнләринән мүбаризә апарар-кән шәһәр зијалыларыны да бир ан нәзәрдән гачыра билмәрик. Бир зијалы "халг дүшмәни" мин авам кулақдан горхулудур.

(С. Бабајев кәлир, салам верир)

БАҒЫРОВ - (саламы алмадан, әсәби) Берија зәнк еләмишди... дејир Азәр-бајчан халг дүшмәнләринән зәиф мүбаризә апарыр... Сән буна нечә бахырсан?

СӘЛИМ - (пајыны көтүрүр) Бу, бизим үчүн бөјүк иттиһам олар, жолдаш Багы-ров. Гафгазда ән чох халг дүшмәни күлләләјән, ән чох кулақ аиләси сүркүн елә-јән бизим республикадыр...

БАҒЫРОВ - (онун сөзүнү кәсир) Мән буну Лавренти Павловичә дедим... Бу-ну да дедим ки, биз неч бир халг дүшмәнинә аман вермәјөчөјик. (әсәби) Бери-ја һаглыдыр... биз халг дүшмәнләринән мүбаризә апараркән, шәһәр зијалыла-рыны да бир ан нәзәрдән гачыра билмәрик. Бир зијалы "халг дүшмәни" жүз авам кулақдан горхулудур... һүсәјн Чавид... Әһмәд Чавад... Әли Назим... профессор Бәкир Чобанзаде, Микајыл Мүшфиг кими халг арасында нүфузу олан белә пан-түркистләрин һәрәси Совет Азәрбајчаны үчүн бир төһлүкәдир! (кәзишир) Мән Үзәјир бәј һаггында да дүшүнүрәм. Нәләлик ону бу сијаһыја гатмаг истәмйрәм. (бирдән әсәби) слуши... о артист... Ајаз Туран не вахтачан кәјләрдә учага? Пролетар јазычысы Шәфи Садыговун пјесиндә халг дүшмәни ролуну ојнамаг-дан бојун гачырыр. Амма Чавидин әсәрләриндә туфан гопарыр. Каһ Иблис олур, каһ Әрәбистандан кәлән Шәјх Сән'ан! (гәзәблә) Нә вахт гуртарачагсан онунла?

СӘЛИМ - Чидди нәзәрәт алтындадыр.

БАҒЫРОВ - Јохса дејирсән Ајаз Туран тутулса, Азәрбајчан театры мәнв олар?

СӘЛИМ - Биз онун һаггында материал топлајырыг. Чидди нәзәрәт алтын-дадыр.

БАҒЫРОВ - Нә материал? Нәр бир һәрәкәти - пантүркистлији, Шәфи Сады-гов кими јени пролетар јазычыларына нифрәти көз габагындады.

СӘЛИМ - Жолдаш Багыров! Шәфи Садыгов зәиф јазычыды, пјеси дә чох сүн'идир. Халг дүшмәнинин образыны да бәдии чәһәтдән әсасландыра бил-мәјиб.

БАҒЫРОВ - (бир гәдәр јумшалараг) Нә олар? Нәр һалда апардығымыз сија-сәтлә ајаглашмаға, халг дүшмәнларыны ифша етмәјө чалышыр, даһа Чавид ки-ми кәјләрә учмур.

СӘЛИМ - Чавиднән ону бир тутмаг күнаһды...

БАҒЫРОВ - Инди сөзүн нәдир? Дејирсән дүнән мејдана чыхан пролетар ја-зычысы да бирдән-бирә буржуа јазычылары кими биткин олсун?

СӘЛИМ - Нәр һалда исте'дад да лазымдыр, жолдаш Багыров.

БАҒЫРОВ - (гәзәблә) Исте'дад Аллаһ веркиси дејил. Јаза-јаза јахшы јазма-ғы өјрәнөр... Нијә баша дүшмүрсән, Сәлим, Ајаз кимиләринин чаны османлы түркләринин јанындады. Онлардан мө'нәви гйда алыр.

СӘЛИМ - Лакин бунун үстүндә тутуб күлләләмәк дә чәтиндир. Ахы, Ленин өзү Түркия елә достлуг төрәфдары олуб. Ататүркүн харичи империалистләрлә вурушуна һүсн-рәғбәт бәсләјиб.

БАҒЫРОВ - (гәзәблә) Ленин һүсн-рәғбәт бәсләјирди, амма Сталинин зәһлә-си кејидир... Сәлим! Сәнин өзүнүн дә әһвал-руһијән мәнә шубһәли көрүнүр.

СӘЛИМ - (һисс едилән төләшлә) Жолдаш Багыров... мән елә бу күн Ајаз Ту-раны һәбсә аларам...

БАҒЫРОВ - Ди кет... Јадыннан чыхарма, биз Сталинлә нәфәс алырыг. Ста-лин чәмијјәти төзәләмәк, јер үзүндә јени дүнја јаратмаг истәјир.

(Сәлим отагдан чыхыр)

СӘЛИМ - Мән "халг дүшмәни" дамғасы басылан адамлары тутурам, күллә-ләјирәм. Сибирин узаг, бузлу чәлләринә кәндәрирәм. Лакин неч кәс билмир ки, горхудан, дәһшәтдән кечәләр көзүмә јүху кетмир. Мән өзүмүн дә бир күн, бәл-кә бу күн, бәлкә сабаһ, бәлкә бир илдән сонра тутулуб күлләләнмәјөчөјимдән архајын дејиләм. Адамларын Багырова суи-гәсд һазырладыларыны, ја совет һөкүмәти әлејһинә, Сталин әлејһинә олдуғларыны зорла бојунларына гојмаг үчүн онла вердирдијим ишкәнчәләр мәни дәһшәтә салыр.

(Ишыг сөнүр)

4-чү ШӘКИЛ

(Бу кечә Ајазын тојудур. Хумар ағ кәлилик палтарында һәјәчан ичиндә сәһнәјә дахил олур. Ајаз да ардыңча)

АЈАЗ - (Хумарын әлләриндән тутараг) Нә олуб Хумар? Нијә белә һәјәчанлы-сан?

ХУМАР - Билмирәм... Мәнә елә кәлир ки, дајым адамларын башы үзәриндән гәзәблә бахыр. Елә бил, һавада дајаныб. Ах, Ајаз, мән горхурам... чәсарәтим бүсбүтүн јох олуб кејид.

АЈАЗ - (гызә тәскинлик верир) Горхулусы бир шеј јохдур, Хумар. Амма кәрәк евләнмәк истәдјимизи она дејәјдик... нә үчүн разы олмадың?

ХУМАР - (әсәби һәјәчанла) Чүнки разылыг вермәјөчәқди!

АЈАЗ - Нә үчүн?

ХУМАР - Ајаз! Кәл севкимизин, гәлбимизин вүсәла чатдығы бу хошбәхт кә-чәмиздә о барәдә данышмајаг. Мәним севкилим. Мәним шејим! Сән дүнјанын ән күнаһсыз, ән мөрданә оғлусан! Мәним тәле гушум әбәс јерә сәнин чийнинә гонмајыб... Билирсән, бајагдан нә дүшүнүрәм? Дејирәм, бәлкә тојумуздан сон-ра чыхаг кедәк башга республикаја... Мәсәлән, Өзбәкистана, Ашгабада. Ики-миз дә ишләрәк... Орда өзүмүзү даһа сәрбәст, азад һисс едәрик.

АЈАЗ - (бир ан сарсылараг, кәдәрлә) Билирәм, нә үчүн елә дүшүнүрсән Ху-мар... Тојумуза дә'вәт еләдјимиз адамларын бири дә кәлмәди. Бу да сәни төшвишә салыр. Амма һаһа! неч бир күнаһымыз олмадығы һалда вәтәнимизи, доғма сәһнәмизи төрк едиб кетмәјө һаггымыз јохдур! Биз һәмишә вәтәнимизә, халгымыза садиг, намуслу адамлар олмушуг. Гоһумларымын "халг дүшмәни" кими тутулмалары сәни горхудурса, бунун үчүн һара... һансы республикаја гач-мағын мө'насы јохдур. Бүтүн өлкә дәмйр һасар ичиндәдир. Көзә көрүнмәз чә-һәннәм кабусу төк мөним-сәнин дејил, бу дәһшәтли һасар ичиндә бүтүн инсан-ларын башы үзәриндә һәрләнир. Она кәрә дә дә'вәт еләдјимиз адамлары гор-хуб, тојумуза кәлмәдикләринә кәрә гынамырам.

(Чаббар әлиндә күл достәси дахил олур)

ЧАББАР - Мәним өзизләрим, мөним кәч ашигләрим! Вүсәла чатдығыныз бу кечәдә иштирак еләмәји өзүмә борч билдим. Тојунузу тәбрик еләјирәм! Арзу еләјирәм, үрәкләриниз һәмишә шад олсун, һәмишә бир-биринизлә фәрәһлә-нәсиниз. Аллаһ сизи дүнјалар гәдәр хошбәхт еләсин!

ХУМАР - Сағ ол, Чаббар! Сағ ол! Бизим сәдагәтли достумуз!

АЈАЗ - Чаббар! Горхмадын тојумуза калдин? Көрүрсөн, д'өт еләдијим адамларын неч бири кәлмәјиб...

ЧАББАР - Еһ, гардашым, онларда да күнаһ жохду, горхурлар, ушаглары вар... мәним кимим вар? Бир өзүмәм, бир гарым... Нәдән горхачағам? Кәлин, шәнлә-нәк! Бу дөвранын ачыгына! Бу дүнјанын ачыгына!

(Рөгс етмәк истәркән Мајис ики нәфәрлә дахил олур)

МАЈИС - Тојунуз мүбарәк, Ајаз Туран!

ХУМАР - Сизи бура чагыран олмајыб!

МАЈИС - Хумар ханым, сән нә чәсарәтли гызсан. Адамлар дајын Сәлим Бабајеви көрәндә горхуларындан өзләринә јер тала билмирләр. Амма сән ондан хәбәрсиз "халг дүшмәнинә" әрә кедирсән.

ХУМАР - (ондан көзләнилмәјән чәсарәт вә гәзәблә) Дајымын хәбәри вар! Бу огланы севдијими билир! Нәм дә Ајаз халг дүшмәни дејил!

МАЈИС - Көзәл Хумар, нараһат олма, бахарыг. "Халг дүшмәни" олмаз, јенә дә кәләр, тојунуз давам еләр.

ЧАББАР - Инсафыныз олсун, тоју жарымчыг гојмајын.

МАЈИС - Оһо, Чаббар! Сән дә бурдасан? Биз елә сәнин дә далынча кәлечәј-дик. Ахы, сән Ајазын јахын достусан. Өзүн дә комиксән! Кедәк, бизим душтагла-рын сәнә еһтијачы вар.

(Ишарә едир. Мајислә кәлән чәлладлар Ајазла Чаббарын голундан јапышырлар, Хумар өзүнү ирәли атыр)

ХУМАР - Гојмарам... Гојмарам!

АЈАЗ - Сакит ол, Хумар! Бу өлкәдә азра да олса әдаләт варса, мән гајыда-чағам. Гајытмасам, бары сән јаша. Јаша! Башымыза кәтирилән фачиеләри кәлчәк нәсилләрә данышмаг үчүн јаша!

ЧАББАР - Еһ, гардашым Ајаз. Бизим сүмүкләримиз Наркин адасында сүрмә оландан сонра кәлчәк нәсилләр нә билчәк? Зәһра гарыма денән мәни ба-гышласын, үзүрлү көрсүн, онунла көрүшә билмәдим.

ХУМАР - Чәлладлар! Чәһәннәмдән кәлмиш чәлладлар! Бурахын нишанлы-мы! Бурахын!

АЈАЗ - Хумар! сән һәмишә ифа еләдијим ролларын мәрдлијинә, гуруруна һејран олдуғуну сөјләрдин. Инди мән дә сәндән хаһиш едирәм, гој бу фачие-миз сәнин дә гуруруну, мәрданәлијини алчалтмасын. Сәнә "әлвида" демирәм. Мән күнаһсызам. Күнаһсыз адамы мөһв етмәк асан дејил. Мән гајыдачағам.

ЧАББАР - (сәрхошлугдан көврәләрәк) Хумар, гарыма денән онунла көрүшә билмәдим, мәни багышласын. Денән, валлаһ мән күнаһсыз кедирәм.

МАЈИС - Тәрпән, Чаббар! Бөјүк сәнәткарыныз сизи мәрдлијә чагырыр. Ке-дәк көрәк өзү нечә мәрдлик кәстәрир!

(Ајазла Чаббары апарырлар. Хумар да гапыја сары чумур. Мајис јолуну кәсир)

Көзәл Хумар! Кәлинлик палтарында галмагыныза тәәссүфләнмәјин! Сән бу халг дүшмәнинә әрә кетмәмәлисән. Дајынын ирадәси беләдр.

ХУМАР - Халг дүшмәни сәнсән! Дајым Сәлим Бабајевдир. (јәнә гапыја чумур) Мәни дә апарын. Мән нишанлымдан ајрылмаг истәмирәм.

МАЈИС - (јолуну кәсир) Көзәл Хумар! Сән Ајазла кедә билмәзсән! О чәһән-нәмә кедир. Сиз исә чәннәтә ләјигсиниз. Ешг олсун јарадана. (чыхыр)

ХУМАР - (фәрјадла) Чәлладлар! Чәһәннәмдән кәлмиш чәлладлар!

(Ишыг сөнүр).

5-чи шәкил

(Бағыровун кабинети. Бағыров достәји галдырыр. Мајис өз отағында дө-стәји галдырыр)

МАЈИС - Ешидирәм јолдаш Бағыров.

БАҒЫРОВ - (әсәби) Мәһәммәд Чуварлыны Москвада тутуб кәтирәндән сон-ра һара салмысыз?

МАЈИС - Бир адамлыг камераја, јолдаш Бағыров.

БАҒЫРОВ - Кәтирин!

МАЈИС - Баш үстә! (өз кабинетиндән чыхыр, Бағыров әсәби һалда вар-кәл едир)

БАҒЫРОВ - Берија һаглыдыр! Халг дүшмәнләријән мүбаризә апараркән, шәһәр зијәлиларыны бир ан көздән гачыра билмәрик. Мәһәммәд Чуварлы ки-ми зијәли "халг дүшмәни" јүз авам кулакдан горхулудур. Халг арасында нүфузу олан белә пантуркистләрин һәрәси Совет Азәрбајчаны үчүн бир тәһлүкәдир. (Чуварлыны кәтирирләр)

Чуварлы Москваја гачмышдын чаныны гуртармаға?

ЧУВАРЛЫ - Мән Москваја гачмамышдым, Сталини көрүб данышмаг үчүн кетмишдим.

БАҒЫРОВ - Мәндән данос верәчәкдин?

ЧУВАРЛЫ - Бунун үчүн сәнин ләјигли адамларын вар, белә ишләр мәним олимдән кәлмәз.

БАҒЫРОВ - Сәни тутуб кәтирмәсәјдиләр, Сталинлә нә данышачагдын?

ЧУВАРЛЫ - Мән әминәм ки, Азәрбајчанын ағыллы зијәлиларыны, алимләри-ни, сајылан бачарыглы адамларыны, Азәрбајчанда совет һакимийәти гуранла-ры, Ленинин шәхсән таныдыгы ингилабчылары сизин бир-бир тутуб күллә-мәјиниздән, адамлары бу гәдәр гырмагыныздан Сталинин хәбәри жохду...

БАҒЫРОВ - (бәркдән күлүр) Сән Сталин кими даһини өлкәдәки ишләрдән хәбәрсиз һесаб еләјирсән? Сән баша дүшүрсән ки, биздә бир рәһбәр вар?! Елә тәкчә бунун үстүндә сәни күлләләмәк ләзимдыр. Сән дә, сәнин халг дүшмәни достварын да анламырсыныз ки, социализмин гәләбәси үчүн Сталинә онун идејалары илә јашајан јени чөмијјәт ләзимдыр.

ЧУВАРЛЫ - Сталинин голчмаға бир синиф кими арадан көтүрмәк истәди-јиндән һамымыз хәбәрдарыг. Өзүмүз дә она инанырыг. Лакин бу һаг вермир ки, күнаһкары да, күнаһсызы да ағына-бозуна бахмадан гырасыз! Нәм дә сәнин кәстәришинлә! Сәнин әлинлә!

БАҒЫРОВ - Чуварлы! Күнаһкар кимди, күнаһсыз кимди?

ЧУВАРЛЫ - Өзүн јахшы билирсән, Мирчәфәр. Ијирминчи илдән өтән бу 17-18 илдә сән камил бир часуслуг мөктәби кечмисән!

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Суалыма чаваб вер! Күнаһкар кимди, күнаһсыз кимди?

ЧУВАРЛЫ - Бу суалына өзүн өз әмәлләринлә чаваб верирсән. Сән Берија-нын әлиндә өлүм әләтинә чеврилмисән. Һалбуки, истәсәјдин, өз халгына аза-чыг да олса, көмәк еләјә биләрдин!

БАҒЫРОВ - Мән һәмишә халгыма көмәк еләмишәм.

ЧУВАРЛЫ - Көмәјин наһаг һәбсләр, наһаг төкүлән ганлардан ибарәтдирсә...

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Јох, јох! Сталин Азәрбајчан халгыны Чәнуби Азәр-бајчандан, Туркијә сәрһәддиндән тамам узаглашдырмаг үчүн Сибирә, Газахыс-танын гумул чәлләринә сүркүн еләмәк истәсә, нечә? Сталин мәним шәхсимдә Азәрбајчан халгынын сәдагатинә инандыгына көрә буну еләмәди!

ЧУВАРЛЫ - Белә чыхыр ки, сән Азәрбајчан халгынын ән јахшы оғулларыны гырғына верә-верә Сталинин етибарыны газанмысан. Сән 20-чи илләрдә Нәри-ман Нәриманову да Ленин көзүндә ләкәләмәјә чалышанлардан бирисән! Чүнки о, Владимир Иличин ән јахын силаһдашларынды, Шәрг халгларынын рәһбәри кими бөјүк нүфузу варды!

БАҒЫРОВ - Нәриманов гаты миллиләтчи иди!

ЧУВАРЛЫ - Нәриманов өз халгыны севирди. Игтисадијјатыны, мәдәнијјәти-ни јүксәлтмәк үчүн Азәрбајчан халгынын даһа сәрбәст, даһа кениш миғјасда әл-гол ачмасыны истәјирди. Буна көрә она миллиләтчи дамғасы вурмаг олмаз.

БАҒЫРОВ - Сән мәнә суй-гәсд һазырлајанлардан бирисән!

ЧУВАРЛЫ - Бу да сәнин бир үдурмандыр. Өзүнү шиширтмәк үчүн јалан, ша-јиә үдурурсан, куја Азәрбајчанда сәнә суй-гәсд һазырлајан тәшкилат вар.

БАҒЫРОВ - Вар! Сән дә онун фәал үзләриндән сән. Јахшысы будур өз хошунла һәр шеји ач дө. Онсуз да бојнуна гојачаглар.

ЧУВАРЛЫ - Мән дүшүндүјүмү дедим. Амма нә фәйдасы? Мадам ки, мәни тутдуруб, бу чөһәннәм гујусуна салдырмысан, демәк, сәсим һеч јана чыхмајачаг. Мадам ки, бу гыргындан Сталинин дә хәбәри вар, өзү дә онун кәстәришијән олур, демәк, сән онун әмрини кор-коранә јеринә јетирән шүүрсүз бир чәлладсан!

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Кәсин бунун дилини!

(Чуварлыја өзәб верирләр)

ЧУВАРЛЫ - Сән алчаг бир халг, вәтән хаинисән! Сән...

БАҒЫРОВ - Сус!

ЧУВАРЛЫ - Нәсиминин дәрисини сојдурдулар, амма әгидәсиндән дөндәрә билмәдиләр. Инди сән мәни јалан данышмаға, әгидәмдән дөnmөјә мөчбур етмәк истәјирсән? Сән бир дөстә баш кәсәнлә оба-оба, кәнд-кәнд кәзиб, Азәрбајҗан халгынын игтисадијјатыны, мө'нави сәрвәтини мәнә етдијин үчүн олмаја өзүнү вачиб бир шөхсијјәт һесаб едирсән? Јох! Сән чох ади, һәм дә алчаг бир сатгысан.

(Бағыров ону күллә илә вурур)

ЧУВАРЛЫ - Севинмә ки, мәни дә өлдүрдүн, халг бизим интигамымызы сәндән алачаг. Јаман алачаг!

(Ишыг сөнүр).

6-чы ШӘКИЛ

(Сәлим Бабајевин еви. Хумар кәлиник палтарында дахил олур. О, тагәт-дән дүшүбдүр. Аддымларыны зорла атыр. Мәдинә ханым о бири отагдан кәләрәк ону көрүр)

МӘДИНӘ ХАНЫМ - (тәәччүблә) Сәнә нә олуб, Хумар? Бу нә һалды? Бәс тојун олмады?

(Хумар јох мө'насында башыны булајыр)

Нијә? Нә олду?

ХУМАР - Ајазы апардылар.

МӘДИНӘ - Һара?

ХУМАР - Инсанларын кедиб-кәлмәдији чөһәннәмә.

МӘДИНӘ - Лап кәлиб тој мәчлисиндән апардылар? (Хумар башы илә тәсдиг едир) Ахы, мән дедим бөјүк мәчлис-зад лазым дејил, тоју кизлин еләјин.

ХУМАР - Кизлин еләјирдик. Бирчә Чаббар кәлмишди. Енкеведедән кәлән чәлладларә нә гәдәр јалвардым мәни дә Ајазла бир јердә апарын... Апармадылар. (Һалсыз һалда кәзләрини бир ан јумараг сусур, сонра пычылыты илә) Аман Аллаһ! Дүнјада нә инсафсыз ишләр вар! Мәним дајым... Анамын доғма гардашы... Анам дејәрди, ушаглыгда онлар бачы-гардаш бир-бириләрини чох истәрмишләр. Бир-бирләриндән ајрылмазмышлар. Бәс нечә олду, дајым... Анамын о севимли гардашы бу гәдәр наинсаф олду?!
(Һалсыз һалда кәзләрини јумур, Мәдинә ханым стөкәна су төкүб кәтирир)

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сацит ол, өзүнү елә ал.

ХУМАР - Мәнә зәһәр верин, Мәдинә ханым... зәһәр...

МӘДИНӘ - (амиранә) Өзүнү елә ал...

ХУМАР - Валлаһ даһа јашамаг истәмирәм. Бу кәлиник палтарында өлмәк истәјирәм.

МӘДИНӘ - Сәбрили ол! Зүлм әршә дирәнәндә дә, инсан кәрәк мәнлијини итирмәсин!

(Хумар бир аз тохдајыр, лакин бу чох давам етмир)

Өзүнү елә ал, кәрәк нә олур...

ХУМАР - Ахы, һеч кәс о чөһәннәмдән кери гајытмыр... (бирдән һөнкүртү илә аглајараг) Ах, залымлар! Инсафсызлар! Бүтүн фикир-хөјалы өз сөнәтиндә олан о кимсәсиз чаван сизә нә јаманлыг еләмишди? Дејирләр гөдим ромалыларда

сәнәт Аллаһы олурмуш. Еј сәнәт Аллаһы! Сән мәним накам нишанлымы о чөһәннәмдән хилас ет! Гырх күн гырх кечә сәнә дуа еләрәм! Гырх күн, гырх кечә!

МӘДИНӘ - Инсан әтинә јерикләјән гара гартал сәнәт илаһәсини чохдан чәйнагына алып апарыб... чохдан.

(Хумар кәзләрини јары гапајараг охујур)

ХУМАР - Һәр дәфә биз көрүшәндә о, бу маһныны мәнә охударды. Јох! О, бу маһныны ешитмир... О, бу маһныны даһа ешитмәјөчөк... Ах, јерләрин, кәјләрин гадир гүвәләри, гојмајын ону мәним әлимдән алсынлар. Мән ачиз, јетим бир гызам! Мәнә көмәк еләјин! Гојмајын мәним кәлиник палтарым чаван нишанлымын ганына бојансын!

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сацит ол, күлүм! Дүнја кар олуб! Һеч кәс сәнин сәсини ешитмир. Үрәјини даш елә, јаша. Тиранын өз гурдуғу чөһәннәмдә јаначағы күнү көрмәк үчүн јаша!

ХУМАР - Еһ, Мәдинә ханым, бу дүнјада ики көзүмдән дә әзиз нишанлымы көрмәјөндән сонра о интигам нөјимә лазымдыр?

МӘДИНӘ ХАНЫМ - (төк) Илаһи! Неңә олуб ки, бу өлкә белә олуб? Бу зүлмәт дүнјасында ачылмаз бир галада отуруб, инсанларын ганыны арамсыз инчән әждаһа мөкәр дојмурму?

(Ишыг сөнүр).

7-чи ШӘКИЛ

(Дөвләт тәһлүкәсизлији идарәсинин јералты һөбсханасы. Јарым гаранлыг зирзәми. 4 дуस्ताг. Машһур икид Афшар һүсәјн, дөвләтли тәрәкәмә һачыгулу, бөјүк вәзифәләрдә олмуш Әдһәм Нәчәфов, Анашкин. Адамлар һәјәчан вә горху ичин-дәдиләр. һамынын гулағы сәксәкәдәдир. Гапы килиди сәсләнәндә, адамларын үзүндәки вәһимә даһа дөһшәтли олур. Нәчәфов горхусундан гачыб чарпајынын алтына кирир. Гапы ачылыр. Ајазла Чаббары итәләјиб салырлар зирзәмијә)

АФШАР ҺҮСЕЈН - (чарпајынын алтына) Нәчәфов, чых, горхма. Тәзә гонаглардыр. (Ајаза) Бу кечмишдә бөјүк вәзифә саһиби олуб. Јазыгы һәр дәфә данышдырмаға апаранда, о гәдәр дөјүбләр ки, инди гапынын килиди ачыланда, горхусундан гачыб кирир чарпајынын алтына.

ЧАББАР - Ағлыны итириб?

АФШАР ҺҮСЕЈН - Јох, ағлы јериндәди. (Әдһәм Нәчәфов чарпајынын алтындан горха-горха чыхыр. Дикәлиб Ајаза бахыр. Ајаз ирәлиләјиб онунла өл тутушмәк истәјир. Лакин әлини галдырыб Ајазла көрүшмәк санки һеч Нәчәфовун ағлына да кәлмир)

НӨЧӨФОВ - (ваһимәли пычылыты илә) Сәни дә тутублар?

АЈАЗ - Көрүрсүнүз ки?

НӨЧӨФОВ - Сәни нә үстүндә тутублар?

АЈАЗ - Билмирәм...

НӨЧӨФОВ - (ејни ваһимәли пычылыты илә) Јәгин нә исә бојнуна гојмаг истәјөчөкләр, дөһшәтдир, гардашым...

АЈАЗ - Мән өзүмдә Совет һөкүмәти әләјинә бир зөррә дә күнаһ көрмүрәм.

НӨЧӨФОВ - Сән көрмүрсән, амма онлар көрүрләр...

ЧАББАР - Елә зор-күч? Адама неңә гара јахмаг олар?

НӨЧӨФОВ - О-о... Чаббар. Дүнјаны күлдүрүб әјләндирән сәнәткар. Һүнәрин вар, бу чөһәннәмдә бизи күлдүр.

ЧАББАР - Јох, гардашлар! Јухуда чанавар көрмүшәм.

НӨЧӨФОВ - Чанавар?

ЧАББАР - Һә, көрүрәм, Көлөкбаз Скапени ојнајырам, амма залда һеч кәс јохду... Төк бир чанаварды, мәнә бахыб күлүр.

НӨЧӨФОВ - Дөһшәтли јухуду...

ЧАББАР - Һә, јадыма дүшәндә, түкләрим биз-биз дурур. Чәр дәјмиш! Лап инсан кими күлүрдү... Гәһгәһә чөкирди.

НӨЧӨФОВ - Дәһшәтдир...

ЧАББАР - Еле о јухудан сонра үрәјимә дамды ки, башыма бир гәза кәләчәк.
АЈАЗ - Наһаг тоја кәлдин! Инди раһат отурмушдун евиндә.

ЧАББАР - Өзүнү нијә демирсән? Халг дүшмәни ролуну ојнасајдын, инди раһат отурмушдун "Новы Јевропа"да, бала-бала конјак вурурдун.

НӨЧӨФОВ - Нә дүшмән? Нә рол?

ЧАББАР - Өши! Бир нәфәр, куја јазычы мейдана чыхыб, халг дүшмәнләри һагда пјес јазыб. Еле мәнз халг дүшмәннән јаздыгы үчүн Бағыров ону бөјүк ва-зифәгә гојдуруб... нә... һәмин о мүәллиф Ајаза зәнк еләјиб ки, кәрәк халг дүш-мәни ролуну сән ојнајасан! Бу да бојун гачырыб, дејиб, пјес артыг сәһнәдә ојна-нылыр, ифачысы да вар, мәнә бир лүзүм јохду... Киши разылашмајыб: дејиб - "Мән истәјирәм сән ојнајасан!" О дејиб, бу дејиб - олмајыб. Ахырда е'лаһәзрәт гәјләнәиб дејиб: "Ејби јохду, ојнама! Амма бу тәрслијин сәнә баһа отурачаг!"

АЈАЗ - Дејирсән онун ишләридир?

ЧАББАР - Фил гулағында јатмысан... нә... Ики күндән сонра да кәлиб, тој мәчлисиндән апардылар...

АФШАР ҺУСЕЈН - Тојуну јарымчыг гојдулар?

ЧАББАР - Бәли. Нишанлысыны ағ кәлиблик палтарында гојуб кәлиб.

АФШАР ҺУСЕЈН - Мәсәл вар: гојун олмајан јердә кечижә Кәрәмәддин бәј дәр-јәрләр...

АФШАР ҺУСЕЈН - Шүбһәсиз, о сәфсәфәни јазан, сәндән данос вериб... Кә-рүрәм, үрәкли оғлансан, о өчлафын габағында өзүнү сәндырма! Полад сынар, әјилмәз!

АЈАЗ - (Афшар һусејнә) Бәс сизи нијә тутублар? Ахы, сизин бандитизмлә мүбаризәдә кәстәрдијиниз икидликләр барәдә әфсанәләр сөйләјирләр.

АФШАР ҺУСЕЈН - Гарабағ гагагларыны мәним әлимлә тутдулар... гырды-лар... инди өзүмү нијә тутублар? Баша дүшмүрәм?

НӨЧӨФОВ - Дүнја нијә белә олуб? Нарда галыб инсаф, әдаләт, е'тибар?

АЈАЗ - Бу гәјдадыр, һөкүмәтин зүлмү артаңда инсаф, әдаләт јаддан чыхыр... ундулар.

ЧАББАР - Сәни нијә тутублар һачы? Ешитдијимә кәрә, сән һәмишә касыб-кусуба әл тутан, хејирхаһ бир инсан олмусан?

НАЧЫГУЛУ - Бачы оғлу, мәним он беш мин гојунум вар иди. Јүз дәвәм, беш јүз атым вар иди. һамысыны аталарынын малы кими јығыб апардылар. Гыш кеч-ди, јаз кәлиб чамаат гојун-гузуну отармаг үчүн һарамы дүзүнә кечүрдү. Әлли ил иди ки, һәр јаз мән дә ел илә бир јердә дүз-дүнја күл-чичәк олан һарамыја кә-чүрдүм. Инди дан јери гызаранда, оба кәчәндә, үрәјим көврәлди - әј Мустафа оғ-лу - дејә кечмиш чобан јолдашымы сәсләјиб дедим: Ә, һарамыја де ки, тај һачы-гулу кәлмәди. О да чавабында деди ки, әј һачы, үрәјими јаман көврәлтдин! Сән-сиз тај һарамы нәјә лазымды? Гоншумузда Ширин адлы бир кәдәни муздурком дејирләр, нә дејирләр ондан еләјибләр. Кејиб енкәведејә хәбәр вериб ки, "Һа-чыгулу колхозун зиддинәди. Дөвләтин колхоза гојулмасына кәрә һөкүмәти сөјүр. Мустафа оғлу кими јохсуллары јолдан чыхары". Әши, бу дүнјада инсана јахшы-лыг јохду! О Ширин өзү дә, атасы да, гоһум-әграбасы да ејзән мәним чәрәјим-лә, сүдүмлә, әјранымла доланыблар. Бәс инсан да бу гәдәр нанкор олар?

(милис ичәри кирир.)

МИЛИС - 1300 нөмрәли мәнбус, допроса.

(Чаббар чыхыр)

(Ишыг сөнүр).

8-чи ШӘКИЛ

(С. Бабајевин еви. Хумар гаранлыгда әлләшиб. Сәһнәдә тәкчә шам јаныр. Мә-дино ичәри кирир)

МӘДИНӘ - Хумар, гаранлыгда нә үчүн отурмусан?
(ишыгы јандырыр)

ХУМАР - Кечирин ишыглары, Мәдинә ханым.

МӘДИНӘ - Нә үчүн?

ХУМАР - (ишыглары кечирип) Ајаз гаранлыг зирәзимдә олдуғу һалда мән ишыға баха билмәрәм. Мән дә онун кими зүлмәтдә олмаг истәјирәм.

МӘДИНӘ - Хумар, ахы мән сәнә дедим ки, јашамаг лазымдыр.

ХУМАР - Мәдинә ханым, сиз һәмишә мәнә дејирдиниз ки, һәјатда хошбәхт олмаг истәјирсәнсә, һеч бир күнаһ иш тутма, һеч кәсә јаманлыг еләмә, гисмә-тинә чыхан хошбәхтлијин илә кифәјәтлән. Инсанлар гисмәтинә чыхан хошбәхт-лији зорла мәнән алдылар. Анам әләнән сонра сиз мәнә үрәк вериб, ону да демишдиз ки, ондан сонра өзүнү јетим санма. Сәнин Сәлим кими дајын вар. Амма дајым, өзү инсафсызлыг еләјиб, мәнә һәмишәлик јетим гојду... Мәдинә ханым (чамаданыны көтүрүр)

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Хумар, һара кедирсән?

ХУМАР - Анамын бир рәфигәси вар, онлара...

МӘДИНӘ ХАНЫМ - (дәриндән нәфәс алараг) Баша дүшүрәм. Сән даһа бу евдә гала билмәзсән. Сән о дәһшәтли әһвалатдан сонра дајынын үзүнә баха билмәзсән. Сәнин мәнәббәтин Аллаһын јаратдыгы надир бир күл иди. Бу зәма-нәнин боғучу-һавасы ону кеч-тез мәнв едәчәкди. Амма мәним бачым Шәфигә ханымкилә кедәчәксән. Биз бу барәдә онунла данышмышыг.

ХУМАР - Јох, Мәдинә ханым, мән һеч кәсә јүк олмаг истәмирәм.

МӘДИНӘ - (ачыгылы) Шәфигә өзкә дејил, мәним бачымдыр. Өзүн дә билир-сән ки, о сәни нечә чох истәјир. һәмишә мәнә дејәрди ки, каш Хумар кими бир гызым олајды...

ХУМАР - Мәдинә ханым...

МӘДИНӘ - (гызын сөзүнү кәсир) Башга сөз лазым дејил, нечә демишәм елә дә олачаг. Анан сәни мәнә тапшырыб. Өзүн билирсән ки, биз бир-биримизә не-чә сәдагәтли рәфигә идик. Кејәк, сәни өтүрүм...

(чыкырлар)

I НИССӘНИН СОНУ

ИКИНЧИ НИССӘ

10-чу ШӘКИЛ

(Күнә. Хумар ағыр адымларла ирәлиләјир. Мајис вәтәндаш палтарында она ја-хынлашыр. Хумар диқсиниб кери бахыр)

МАЈИС - Салам, Хумар ханым!

(Гыз чаваб вермәјәрәк јолуна давам етмәк истәјир, Мајис голундан јарышыр)

Рича едирәм, бир дәгигә дајанын!

ХУМАР - (гәзәблә) Јахын кәлмәјин! Мәнә јахын кәлмәјин! Чани!

(голуну онун әлиндән гопарыр)

МАЈИС - Хумар ханым! Сиз мәнә ән ағыр сөзләрлә тәһгир етсәниз дә, өл-дүрсәниз дә һаггыңыз вар. Сиз о гәдәр тәмиз, о гәдәр күнаһсыз мәхлуғсунуз ки, бу дүнјадакы чинајәтләрин дахили маһијәтини, көзә көрүнмәјән механизми-ни дәрк еләјә билмәзсиниз. Билирәм, мән Ајаз Тураны тутмаға кәләндә Сизлә чох нәзакәтсиз, кобуд рәфтар еләмишәм.

ХУМАР - Сиз чөһәннәм адамысыңыз, башга чүр рәфтар еләјә билмәздiniz!

МАЈИС - Дүз дејирсәниз, мән башга чүр рәфтар еләјә билмәздим. Амма она көрә јох ки, мән бүтүн инсани һиссләрим итириб чөһәннәм мә'муру ол-мушам. Она көрә ки, мәнимлә Ајазы тутмаға кәлән о ики чәллад мәнә табә ол-салар да, ејни заманда мәним дә үстүмдә көзәтчиديرләр. Бурда үчүнчү шәхс олмадыгы үчүн сизинлә ачыг даныша биләрәм.

ХУМАР - (гышыгыр) Бәсдириң! Мән сизи ешитмәк истәмирәм!

МАЈИС - Мән сизи севирам. Мән о илк фәчиәли кечәдә сизи севишәм. Сизлә тәклиқдә раст кәлиб данышмаға чалышмышам.

ХУМАР - Сиз... сиз чөллад олдуғунуз гэдэр дө һөјасызсыны!

МАЈИС - Хумар ханым! Олан олуб, кечиб. һөјата фөлсөфи бахын! Биз Аллаһы, Адәмлә һөвва кими палчыгдан дүзөлдүб, сонра ахмаг бир зөрбөсилә төкрөр торпаг олуб, јенә торпага гарышачајыг. Өмөр Хөјам демишкөн, једди мин ил бундан габаг өлөңлө бизим фөргимиз олмајачаг! Сизә инди мәним кими бир көмөк, бир һами лазымдыр.

ХУМАР - (она дәрин бир кинлә бахараг) Бирчә билсәјдиниз, Туран данышығынызда нечә алчаг бир икиүзлүк һисс едирәм. Сиз Ајаз Сузан кими оғланы тутуб, нишанлысыны өзүнүзә ашна етмәк истајирсиниз. Рөдд олун! Рөдд олун!

МАЈИС - Мән бундан да инчимирәм. Чүнки сиз мәни өз дөдјиниз кими јалғыз бир чөһөннөм адамы кими көрмүсүнүз.

ХУМАР - Мән сизә нифрәт едирәм. (сүр'өтлө кедир)

МАЈИС - (онун ардынча) Биз јенә дө көрүшөчөјик, Хумар ханым!

(Ишыг сөнүр).

11-чи ШӘКИЛ

(Гапы килиди сәсләнир, зирзәмијә ваһимә чөкүр. Өдһәм Нөчөфов гачыб чарпајынын алтына кирир. Гапы ачылыр. Бағыров, ардынча Мајис вә һәмин ики чөллад дахил олур)

БАҒЫРОВ - (өјнөјинин алтындан зирзәмини нәзәрдән кечирәрәк) һаны Нөчөфов?

МАЈИС - Горхусундан гачыб кириб чарпајынын алтына!

БАҒЫРОВ - (Мајисә) Чыхарын ону!

(Чөлладлар Нөчөфову чарпајынын алтындан чөкиб чыхарырлар)

НӨЧӨФОВ - (горхусундан әсәрәк) Мирчөфәр! Мәнә чох әзаб верирләр. Дөзә билмирәм.

БАҒЫРОВ - Нә үчүн күнаһларыны бојнуна алмырсан?

НӨЧӨФОВ - һансы күнаһларымы?

БАҒЫРОВ - Коллективләшмәнин әлејһинә олмағыны, Зиновјевин, Тротскинин фикрини төсдиг етмәјини...

НӨЧӨФОВ - Мән коллективләшмәнин әлејһинә олмамышам. Мөчбуријәтлә коллективләшмәнин Ленинин фикирләрилә дүз кәлмәдијини демишөм.

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Хаин! Халг дүшмәни! Сән нә чәсарәтлә Ленини Сталина гаршы гојурсан? Нә чәсарәтлә Сталинин идејасыны төфтиш едирсэн? Нә чәсарәтлә ичтимаи јығынчагларда Сталинин адыны чәкмирсән?!

НӨЧӨФОВ - (горхуја дүшәрәк) Мирчөфәр, сән нечә истәмисән, мәнә о чур дедирдиб јазыблар, алтындан гол да чөкмишөм.

БАҒЫРОВ - һым...демәк бојнуна алмысан. (Мајисә) Бу хаин һамысыны бојнуна алыб?

МАЈИС - Бәли. Имза да еләди.

БАҒЫРОВ - (истеһза илә) Инди ки, еләди, даһа кишијә әзаб вермәјин. Апарын гуртарын.

НӨЧӨФОВ - Мирчөфәр!

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Апарын!

(Чөлладлар Нөчөфову апарырлар. Боғуг бир күллә сәси өшидиллир. Сонра чөлладлар кәлирләр)

БАҒЫРОВ - (Анашкинә јахынлашыр) Как дела, Анашкин?

АНАШКИН - Мән азәрбајчанча чох көзәл билирәм.

БАҒЫРОВ - (истеһза илә) һә? Јохса сән өзүнү интернационалчы кими көстөрмөк истајирсэн?

АНАШКИН - Инди мәним өзүмү нә чүр көстөрмәјимин мә'насы јохдур. Сиз мәнә өлүм һөкмү кәсиб, өзүмә дө ишкәнчә верә-верә гол чөкдирмисиниз.

БАҒЫРОВ - Бәс сән билмирдин ки, Сталинин әлејһинә чыхан халг дүшмәнини гучаглајыб өлмөзләр.

АНАШКИН - Мән һөгиғәти дејирдим. Мән сизин халга еләдијиниз зүлмә дөзә билмөздим.

БАҒЫРОВ - Сталин 1929-чу ил, декабрын 27-дә еләдији нитгиндә кулакларын бир синиф кими мәһв едилмөжә башладығыны е'лан етди. 1930-чу илдә "Правда" кулак синфилә өлүм-дирим муһарибәсинә чағырырды. Демөк, кулакы бир синиф кими мәһв етмөк өртүлү гапы далында кетмирди. һәтта кулаклара чәза вермөк үчүн онлары 3 категоријаја ајырырдылар: I категоријаја дахил олан кулакларын өзләри күлләләнир, аилләләри Сибирә сүркүн едиллирди. II категоријаја дахил оланларын өзләри дө, аилләләри дө Сибирин ән узаг јерләринә сүркүн едиллирди. III категоријалар исә олдуғлары јердә бүтүн сәс һүгүгундан мәһрум едиләрәк чәза чәкирдиләр. Нә үчүн сән, бөјүк рус халгынын оғлу онда сәсини чыхарыб е'тираз етмирдин?

АНАШКИН - Чүнки Сталин һакимијәт башына кечән күндән сәнин кими чөлладларын васитәсилә демократијаны мәһв едәрәк, бүтүн өлкәни дөмир һасар ичинә салыб сәсини чыхараны дара чөкирди. Бәс сән нијә, һансы сәбәбә Сталинин әлиндә өлүм әләти олурдун? 20-чи илләрдә чеканын сәдри олуб, күнаһсыз адамлары дөстә-дөстә тутуб гырырдын?

БАҒЫРОВ - Мән Сталинин дедикләринә инанмышам. Мән бу әгидәдәјәм ки, социализми јалғыз Сталинин тактикасы, Сталинин фикирләри әсасында гурмаг мүмкүндүр.

АНАШКИН - Бәс Ленинин дедикләрини нијә унудурдун?

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Бу күнүн Ленини Сталиндир.

АНАШКИН - Сталин кими чөллад Ленин ола билмәз!

БАҒЫРОВ - (чөлладлара) Апарын буну!

(Анашкини апарырлар)

АФШАР һҮСЕЈН - Мирчөфәр, мән јадындајам?

БАҒЫРОВ - (өјнөјинин алтындан бахараг) Афшар һүсејн?!

АФШАР һҮСЕЈН - Бәли.

БАҒЫРОВ - Сонра?

АФШАР һҮСЕЈН - Сонрасы будур ки, фикирләшдим јөгин мәним тутулмағымдан сәнин хәбәрин јохду. Енкеведенин адамлары кәлиб мәни тутанда, арвада пычылдадым ки, "Бағырова хәбәр вер. О мәни јахшы таныјыр". Көрүнүр, јазыг арвад сәнә хәбәр чатдыра билмөјиб. Јадындадыр? Бандитизмлә мүбаризә апармаға кәлмишдиниз. Карјакинә. Мәни чағыртдырыб дедин ки, "ешитмишөм, сән чох икид адамсан, кәрәк бандитизмлә мүбаризәдә бизә көмөк еләјәсән. Мән дө өз обамыздан он беш икид адам көтүрүб, о балтакирмәз "Кирс", "Зијарат" мешәләриндә сәнинлә бирликдә гачагларла вурушдум. Тәк өзүм нечәсини вурдум. Әслинә бахсан, о јазыглар неч гүлдүр дејилдиләр. Вар-јохлары зорла алыныб, колхоза гојуландан сонра тутулмағын горхусундан гачыб өвләриндән дидәркин дүшүмшүдүләр. О вахтдан бөри дө әлимдән бир хата-зад чыхмајыб. Бәс инди нөјә көрә мәни тутуб бура салыблар?

БАҒЫРОВ - Она көрә ки, сән төһлүкәли адамсан. Сәнин кими адамларла бу дөниз гырағында "СОЕ" дејирләр, јә'ни социалны опасны элемент! Сән варлары колхоза гојулдуғу үчүн гачаг дүшүмшү адамларла о вахт күллә атдығын кими сабаһ бир дүшмөн сөзү илә колхозу гуранларла да күллә ата биләрсән!

АФШАР һҮСЕЈН - О вахт биз сизә инанырдыг... Демәли сиз "дөлијә јел вер, өлине бел" дејә бизи алдадыб, бир-биримизә гырдырырмышысыныз...

БАҒЫРОВ - (гәзәблө чөлладлара) Апарын буну, һөкмү јеринә јетирин!

АФШАР һҮСЕЈН - Ејби јохдур. Мән күнүмү көрүб, дөвранымы кечирмишөм. Анчаг бир күн көлөчөк ки, инди алдадыб бир-биринә гырдырдығыныз бу халг богазына кәндир салыб сәни көйдән асачаг!

БАҒЫРОВ - (гышгырыр) Амин!

(Чөлладлар Афшар һүсејни апарырлар. Узагдан күллә сөни)

БАҒЫРОВ - (Ајаза) һә... Бизим мөшүрү тракик артист өзүнү нечә һисс едир? Нә үчүн, о халг дүшмәнини сәһнәдә ифша өлөмөкдән бојун гачырырдын?

АЈАЗ - (һәрәртлә) Она көрә ки, мән о сурәти һәгиги сәнәтә лајиг билми-рәм. Мән үмумијәтлә, "халг дүшмәни" мәфһумунун нә демәк олдугуну инди дә баша дүшмүрәм.

БАҒЫРОВ - Бүтүн бөјүк сәнәткарлар кими сән дә садәдилсән! Афшар һүсејн савадсыз тәрәкәмәди. Бөјүк Сталинин кулақы, тәһлүкәли адамлары ләғв етмәк сијасәтини баша дүшмүр. Бәс сән нә үчүн баша дүшмүрсән?

АЈАЗ - Мән Ленинин сијасәтини баша дүшүрәм.

БАҒЫРОВ - Ејби јохдур. Сталинин сијасәтини бурда сәнә баша саларлар. Бизә һәр бир сәнәт "халг дүшманларыны" ифша етмәк үчүн лазымдыр.

АЈАЗ - Сәнәткар шүүрсүз ифша әләти ола билмәз!..

БАҒЫРОВ - Доғрудур, амма мәсәлә ондадыр ки, о шүүр һарадан, һансы иде-јадан ишыг алыр?! Әкәр сәнин ағлын-шүүрун Сталинин бөјүк идејасындан ишыг алсајды, әлбәттә ки, онун дүшмәнини дә мәмнунијәтлә ифша едәрдин! Сталин идејаларына шүбһә илә, тәрәддүдлә јанашан сәнәткар бизә лазым дејил!

(Бағыров чыыр, Аяз камерада тәк галыр)

Нәләр баш верир Аллаһ. Нәләр? Ади, бир гарышганы јаратмаға гадир ол-мајан инсан, бир анын ичәрисиндә, нечә инсан өмрүнүн гәтлинә фәрман ве-рир? Нәләр баш верир Аллаһ? Сәнин јаратдығын, дүнјанын әшрәфи сандығын инсан чанавара дөнүб, бир-биринин әтини јејир. Нәләр баш верир, Аллаһ!! Ал-лаһ! Аллаһ!

(јыхылыр)

(Ишыг сөнүр).

12-чи ШӘКИЛ

(Мајисин кабинети)

МАЈИС - Чаббар, јадындадыр "Севил" тамашасы кедирди. Антракт заманы артистләр чыхыб һәјәтдә динчәләндә, Мустафа Мәрданов дејиб: кәлин кедәк ичәри, тәрлијик, бизә сојуг дәјәр. Сән дә демисән, мәнә сојуг дәјмәз, мәнә Николај јағы вар... демисән, демәмисән?

ЧАББАР - Демишәм, зарафат еләмишәм дә. Бурда нә вар ки?

МАЈИС - Өзүнү түлкүлүјә гојма, Чаббар. Нә демәк истәдијини јахшы би-лирсән...

ЧАББАР - Валлаһ, билмирәм ахы, нә демәк истәмишәм?

МАЈИС - Демәк истәмисән Совет адамлары пис доландығы үчүн һамысы дәрдәчәр олур, амма мәним чанымда Николај вахтындан галма запас јағ вар, она көрә дә мәнә сојуг дәјмәз.

ЧАББАР - Паһ атоннан! Јә'ни доғрудан мәним сөзүмдән елә мә'на чыыр?

МАЈИС - (күлүр) Чаббар, өзүнү лотулуға вурма.

ЧАББАР - Ај нәчәнник, валлаһ он ил Өфләтундан дәрс алмыш олам, јенә елә гәрибә фәлсәфә дүзәлдә билмәрәм.

МАЈИС - Еһ, Чаббар, јорурсан мәни. Бары күлмәли бир шеј кәстәр, башым ајазысын.

ЧАББАР - Нә кәстәрим, нәчәнник?

МАЈИС - Сәнин јаман Мәшәди Ибад ојнамағын вар иди. Давај Дует... Мән Рүстәм бәј, сән дә Мәшәди Ибад... (өзү охујур) Мәшәди Ибад, сән бизә хош кә-либ, бизи шад еләдин...

ЧАББАР - (охујур) А киши сән өл, бу сән өл...

МАЈИС - (кәсир) Јох, отуран јердә ләззәти јохду... Галх, ојнаја-ојнаја... (Ча-бар галхыб ојнаја-ојнаја охујур)

ЧАББАР - А киши сән өл, бу сән өл, һәмишә сәни јад еләрәм.

МАЈИС - (бәркдән күлүр) Ај сәни, Чаббар, валлаһ гијамәт комиксән. Дејир-ләр, чаванлыгдә әнтигә Вәли ојнамағын да вармыш.

ЧАББАР - Дүз сөзә нә дејәсән?

МАЈИС - Давај-дует. (Чаббар күлүр) Нәјә күлүрсән, лоту?

ЧАББАР - Нәчәнник, дејирәм, сиздән гијамәт Телли олар.

МАЈИС - Чаббар, мәни гызә охшадырсан?

ЧАББАР - Чиркин гызә јох ки, көјчәк гызә.

МАЈИС - Јахшы, гуртардыг. Де көрүм, Аяз Туранын пантүркист олдугуну, һә-мишә Чавид кими, Әһмәд Чавад кими пантүркистләри тә'рифләдијини, Бағыро-ву Сталинин чәллады адландырдығыны, она суи-гәсд һазырлајанлардан бири олдугуну тәсдиг едирсән, ја јох?

ЧАББАР - Валлаһ, биллаһ мән өмрүмдә ондан елә сөзләр ешитмәмишәм.

МАЈИС - Чаббар, ахы, индичә бојнуна алдын!

ЧАББАР - Ким, мән? Валлаһ, нәчәнник инди комедија-зад кәстәрдик, дедим,

јәгин үрәјиниз јумшалар. Даһа мәни дејә-дејә бојнума гојмазсыныз.

МАЈИС - (чәлладлара) Чаббарын дырнагларына ијнә...

(Чаббарын дырнагларына ијнә батырырлар)

ЧАББАР - (гышгырыр) Тәсдиг еләјирәм! Тәсдиг еләјирәм!

МАЈИС - (чәлладлара) Дајанын! (кағызы Чаббарын гарышына гојур) Гол чәк!

ЧАББАР - Еј, көјләрдән бахан Аллаһ! Өзүн шаһид ол, көр мән бу бәһтанла-ра нечә гол чәкирәм. (ағлајыр)

МАЈИС - Ағлама, Чаббар! Сән инди олдун тракикомик. Апарын!

(Ишыг сөнүр).

13-чү ШӘКИЛ

(Һәбсхана. Сәлим вә Аяз)

СӘЛИМ - Нә үчүн Шәфи Садыговун пјесиндә халг дүшмәни ролуну ифа елә-мәк истәмәмисән?

АЈАЗ - Она көрә ки, пјес зәифдир. Сүн'идир. Мүәллиф Ч. Чаббарлынын ја-ратдығы сүжети-образлары пис шәкилдә тәкрар едир. "Халг дүшмәни" мәфһу-мунун ичтимаи маһијәти дә ајдын дејил.

С. БАБАЈЕВ - Нә үчүн ајдын дејил? һәмин образын коллективләшмә әлејһи-нә олдугу кәстәрилмир?

АЈАЗ - Кәстәрилир. Амма коллективләшмә әлејһинә олмаг һәлә халг дүшмә-ни олмаг демәк дејил. Чүнки бу коллективләшмә халгын истәји, рә'ји нәзәрә алынмадан, ондан һеч нә сорушулмадан мәчбури сурәтдә апарылыр. Халгын бөјүк бир һиссәси кулак ады илә мәнв едилир. Мән бу һәгигәти билиб һисс елә-дијим һалда Шәфи Садыговун истә'дадсыз гәләмлә јазылмыш сахта сурәтини нечә ојнаја биләрәм?

СӘЛИМ - Демәк сән өзүн дә коллективләшмәнин әлејһинәсән... (бу ара Ма-јис дахил олур, ону көрчәк гәзәблә) Сән Сталинин дүшмәнләринин - Бухаринин, Зиновјевин дәјирманына су тәкүрсән. Сән онларын әкс-ингилабчы идејалары-ны тәблиғ едирсән!

АЈАЗ - Мән сијасәт адамы дејиләм. Бу барәдә дә биринчи дәфәди даны-шырам.

СӘЛИМ - Сән иликләринә гәдәр әкс-ингилабчысан! Сән азәрбајчанлыла-рын, түрк-татар халгларынын рус әлифбасына кечмәсинин дә әлејһинә олму-сан! (гышгырыр) Олмусан - олмамысан?

АЈАЗ - Мән, үмумијәтлә, әлифбанын дејишилмәси вә бунун јухарылардан өмрлә олмасынын әлејһинәјәм. Бу, халгы өз кечмишиндән, тарихиндән ајырыб узаглашдырыр. Аз бир заман әрзиндә Азәрбајчан халгынын әлифбасы ики дә-фә дејишдирилиб. Е'тираз едәнләри тутуб күлләләјибләр. Бунунла бизим јени нәсилләримизи өз тарихи кечмишимиздән һәмишәлик гопардыныз! Бу, јалһыз едәләтсизлик јох, чинајәтдир!

СӘЛИМ - Јохса сән истәјирдин ки, биз о чәтин әрәб әлифбасы илә галаг!

3. "Азәрбајчан" № 11

АЈАЗ - Өрәб әлифбасы классик әлифбадыр. Неч бир чәтинлији дә јох иди. Чәтинлијә галса, јапон әлифбасы ән чәтин әлифбадыр. Лакин о Јапониянын ән габагчыл техникаја, јүксәк мәдәнијәтә чатмасына мане олмур.

СӘЛИМ - Сән гаты милләтчисән! Сән харичдә олан мусаватчыларын аекнтисән. Сән "түрк" адынын да "азәрбајчанлы" сөзү илә әвәз едилмәсинин әлејһинә олмусан.

АЈАЗ - Мән бир милләтин адыны мәчбуријәтлә дәјишмәји әдаләтли иш һесаб еләмирәм. "Түрк" бизим милли адамыздыр, биз мин илләрдән бәри бүтүн тарихләрә, бүтүн башга халглара "түрк" адилә мә'лум олмушуг. Нәдән өтәри бирдән-бирә о "азәрбајчанлы" сөзү илә әвәз олунду? Мәкәр күрчүләрә "күрчү" јох, "күрчүстанлы" дејирләр. Ја инкилисә "инкилис" јох, "инкилтәрәли" дејирләр? Нәр милләтин өз ады вар. Әкәр Сталин османлы түркләринә кәрә бизим адымызы дәјишибсә, бу да мисли көрүнмәмиш бир әдаләтсизликдир!

(чәллад галхыб ачыглы нәзәрләрлә она бахыр)

СӘЛИМ - (чәллада) 1134 нәмрәли дустағы! (Чәллад чыхыр)

(Ајаза) Сәнә мәсләһәт көрүрәм, нәр шеји өз хошунла бојнуна аласан! һамысыны бирдир, бојнуна гојачаглар...

(Чаббары кәтириләр. О дөјүлмәкдән, әзәб верилмәкдән ејбәчәр һала дүшүб)

СӘЛИМ - Чаббар! Бу достун һагғында дедикләрини инди үзүнә де!

ЧАББАР - Ајаз! Гардашым!

СӘЛИМ - (гышгырыр) Сән тәсдиг едирдин ки, Ајаз Туран халг дүшмәнидир, харичдә олан мусаватчыларын аекнтидир. Азәрбајчан болшевикләринин рәһбәри Мирчәфәр Бағырову вәтән, милләт хаини адландырырды.

ЧАББАР - (дәһшәт ичиндә) Бәли, бәли, тәсдиг едирәм. Тәсдиг едирәм, Ајаз Туран халг дүшмәнидир. Тәсдиг едирәм ки, Ајаз Туран Бағырова суи-гәсд етмәјә һазырлашан дәстәјә дахилдир! (вә бирдән Ајаза дәһшәтлә бахараг гышгырыр) Ајаз, гардашым... мәни мәчбур еләдиләр!..

АЈАЗ - Чаббар, гардашым, сакит ол. Мән сәнин сәдагәтинә әминәм, гардашым.

СӘЛИМ - Апарын!

ЧАББАР - Ајаз, бәлкә биз бир дә көрүшмәдик, бағышла...

АЈАЗ - Чаббар, сакит ол... Бунлар инди бизә белә диван тутурлар, вахт кәләчәк онлара...

(Чаббары апарырлар)

СӘЛИМ - Бизә ким диван тутачаг?

АЈАЗ - Кимин диван тутачағынын әһәмийәти јохдур. Әсас будур, бу мүтләг олачаг. Чүнки бу, сизин гурдугунуз диктатура системинин әсас ганунларындан биридир.

СӘЛИМ - Нәјә әсасән белә дејирсән?

АЈАЗ - Буну дарк етмәјә бөјүк ағыл лазым дејил. Сиз елә бир чәһәннәм үсул-идарәси јаратмысынын ки, орда гурдугунуз гыр газанларында кеч-тез өзүнүз јанмалысынын! Башга чүр мүмкүн дејил!

СӘЛИМ - Нә үчүн мүмкүн дејил?

АЈАЗ - Чүнки диктаторун гурдуғу систем бүтүн инсанлары бир-биринә дүшмән етмишдир. О, бүтүн инсанларда бир-биринә е'тибарсызлыг, шүбһә јарадыр. Бүтүн инсанлары бир-бирини кечи гижмәтинә сатмаг руһунда тәрбијә едир! Атаны-огула, гардашы гардаша гаршы гојур. Тәбии мәсләдир ки, бу системи давам етдирмәк үчүн диктатора чәлладлары тез-тез дәјишмәк, вәзифәләрини јеринә јетирмиш көһнә чәлладлары јениләрин әли илә гәтл чархынын ағзына вермәк лазымдыр.

СӘЛИМ - Ахы, нә үчүн лазымдыр? Бу диктатора нә үчүн лазымдыр?

АЈАЗ - Еләдији сәјсыз-һесабсыз гәтләрин ағласығмаз сағыны, сәбәбсизлијини кәләчәк нәсилләрдән, тарихин амансыз муһакимәсиндән кизләмәк үчүн. Тәкчә бу сон вахтлара гәдәр нечә тәһлүкәсизлик комиссарынын бири о бирини башыны вериб чәһәннәм чархынын ағзына?! һалбуки онларын нәр бири өз вахтында диктаторун севимлиси иди!

СӘЛИМ - Ахы, бу дәһшәтли гырғынлар диктатора нә үчүн лазым иди?

АЈАЗ - Романы јандырмаг Нерона нә үчүн лазым иди? Өлкәләри фәтһ еләјиб тармар етмәк, бунун үчүн милјонлары гырғына вермәк һаннибалын, Напа-леонун нәјинә лазым иди? Бу онларын халғына һансы сәадәти верәчәк иди? һансы бөјүк фәтәһ өз халғыны хошбәхт еләјиб... Фүтуһат... гәләбә... һамысы диктаторун өз үчүндүр. Диктаторлуг еһтирасы дојмаг билмәјән елә һәнәк бир әждаһадыр ки, бәшәријәти онун зүлмүндән хилас етмәк үчүн анчаг онун өзүнү мөһв етмәк лазымдыр.

(Сәлим камерадан чыхыр)

СӘЛИМ - (тәк) Халг һәгигәти баша дүшүр. Баша дүшүр ки, бу өлкәдә совет һөкүмәти әлејһинә ишләјән неч бир әкс-ингилабчы партија-зад јохдур. Лакин неч кәс дә сәсини чыхара билмир. һамы гојун сүрүсү кими кәлиб кирир ганлы диктаторун гурдуғу гәтл чархынын ағзына. Биз исә әлине өлүм силаһы верилмиш роботларыг. Лакин биз шүрүрүлү роботларыг. Биз кимләри өлдүрдүјүмүзү билирик. Диктаторун мәрәмины дарк едирик. Лакин бунунла белә онун гәтлине фитва вердији милјонлары гырырыг. Аналары көрпәләриндән ајырыб Сибирин бузлу чәлләринә кәндәририк! Аталары ајагларындан асырыг, биз диктаторун өмринә табе олмаја билмәрик! Чүнки биз өзүмүз дә мөһбусуг!

(Ишыг сөнүр).

14-чү ШӘКИЛ

(Күчә. Чаббар Хумара раст кәлир)

ХУМАР - Чаббар, сәни бурахыблар?

ЧАББАР - Бурахмасајдылар ондан јахшы иди!

ХУМАР - Ајазы көрмүсән?

ЧАББАР - Көрмүшәм. Анчаг бизи тез ајырдылар.

ХУМАР - Сәни нә вахт бурахыблар?

ЧАББАР - Дүнән!

(Хумар узлағлашыр)

ЧАББАР - (гызын ардынча) Јалан дејирәм... Чүнки мәни бурахдылары бир ајдыр. О чәһәннәмдә инсаны ја өлдүрүрләр, ја да вичданыны мөһв еләјиб бурахылар! Аһ Хумар! Бу кунәкәр дүнәнын ән мө'сум, ән көмәксиз мөһлугу! Валлаһ нә гәдәр јалвардым ки, Ајазын неч бир кунәһи јохдур, мәнә инанмырсыныныз өлдүрүн, амма Ајаза бөһтан атмаға мөчбур еләмәјин. Өлдүрмәдиләр, амма нушуму итиринчәјә гәдәр дөјдүләр. Дөздүм, нечә вахт ач-сусуз ајаг үстә дурмаға мөчбур еләдиләр, дөздүм, амма дырнағларымын арасына ијнә дүзмәләринә дөзә билмәдим! Она көрә дә өзүмә нифрәт едирәм. Нифрәт! Нә вахта кими адамлардан һәгигәти кизләдәчәјәм? Јох, мән бу күндән инсан кими јашамаја-чағам. һәшәрәт кими сүрүнчәјәм!

(Ишыг сөнүр).

15-чи ШӘКИЛ

(Сәлим Бабајевин еви. О һәјәчанлы дахил олур)

СӘЛИМ - Гыз евдәди? Она пулдан-заддан верәрсән кетсин. Јахшы олар ки, чыхыб танынмаз бир јерә кетсин. Нәр шейдән өввәл онун өзү үчүн лазымдыр.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Демәк истәјирсән ки, ону да тута билләрләр?

СӘЛИМ - (әсәби) Билмирәм... билмирәм... Нечә дејирәмсә, елә дә елә!

МӘДИНӘ ХАНЫМ - (она узун вә сон дәрәчә кинли бир нөзәр салараг) Чәлладлар! Чәлладлар! Чәлладлар!

СӘЛИМ - (өзүнү зорла сахлајараг, пычылы илә) Јаваш, гоншумуздакы кодә Майјисин часусудур.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Гој эшитсинлар. Сизә олан киними, нифрәтими кизлә-мәкдән јорулмушам. Сизин гурдугунуз үсүл-идарә гадынын гәлбиндәки нәчиб һиссләри өлдүрүр, ону инсанијәтсиз, сојуғ, өзү һаггында дүшүнән, гапалы худ-пәсәнд бир мәхлуға дөндәрир. Нечә олду Никар ханым Шыхлински, Алијә ханым Гачар, Хуршуд ханым Вәзирова, һәмидә ханым кими хәјријә чәмијәтләри дүзәлдән, јохсулларын гајғысына галан, әләчсызларә әл тутан аличәнәб Азәр-бајчан гадынлары! Онлар кенерал арвадлары, гызлары идиләр. Јә'ни индијә гәдәр сағ галсајдылар, тутуб күлләләрдән нечә ки, бүтүн өмрүнү ингилаба һәср едән бәј гызы Ајна Султановаја халг дүшманы ады гојуб күлләләтдиниз!

СӘЛИМ - (пычылты илә) Рича едирәм, јаваш...

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Гулағыны ач, эшит. Әкәр Хумарын нишанлысыны бу күн азад еләмәсән, сәнин үчүн јахшы олмајачағ.

СӘЛИМ - (пычылты илә) Баша дүшүрәм, Хумар мөним бачым гызыдыр, онун гајғысыны мән чәкмәлијәм.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сән гајғы чәкә билмәзсән! Сән чәллад балтасысан! Бах, бир дә дејирәм: Хумарын нишанлысыны бураһ! Онун һеч бир күнаһы јохдур.

СӘЛИМ - Мән ону бураха билмәрәм. Әсәриндә ојнамағ истәмәдији мүәлиф Бағырова шикајәт еләјиб. Бағыров да дејиб, халг дүшманыны ифша ет-мәк истәмәјән артист өзү дә халг дүшмәнидир. Бунунла да о артистин һөкмү верилиб.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Шәфи Садыгову мән таныјырам. Исте'дадсыз, алчаг тәбиәтли демоогоун биридир. Трибуналарда вичдан-вичдан, дидро дејә-дејә ба-ғырыр, инсанлыгдан дәм вурур, амма өзү дүнјанын ән хәбис адамыдыр.

СӘЛИМ - О, фәһләликдән ирәли чәкилиб. Халг дүшманы кими тутулан ша-ирләри, јазычылары ифша еләјәнләрдән биридир.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Сән исте'дадлы "мүсаватчы", "тротскичи" ады гојуб ту-турсан, әкәр намуслу коммунистсәнсә, бәс өзүнүн вахтилә мүсават забити ол-дугуну нијә демирсән? Әкәр мүсаватчы олмағ дүшмән олмағ демәкдирсә, нијә өзүнү ифша етмирсән?

СӘЛИМ - (бәрк горхур, пычылты илә гышгырыр) Бәсдир, эшидәрләр.

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Гардашын ингилаб заманы Алманијаја гачыб, инди һит-ләр ордусунда забитди, ону нијә демирсән?! Сәлим! О оғланы бу күн бурахдыр-масан, мән өзүм сәни ифша едәчәм! (Сәлим ону тутуб өзүнә сыхыр) Мән сән-дән ијрәнирәм! Сәнин әлләриндән ган дамыр.

СӘЛИМ - Нијә белә данышырсән? Мән өмүрдә сәнә күлдән ағыр сөз де-мәмишәм. Сәни дүнјанын ән көзәл курортларында көздирмишәм. Гоһумларым дәфәләрлә мәнә дедиләр ки, Мәдинәнин ушағы олмур боша, ајрысына евлән. Бунун үстүндә онларә ачыгландым. Индијә гәдәр дә бу барәдә сәнә кичик бир ишәрә дә олса, вурмамышам! Чүнки сәни истәмишәм!

МӘДИНӘ ХАНЫМ - Истәмисән, амма үрәјимдән хәбәрин олмајыб. Хәбәрин оландә да, әһәмијәт вермәмисән! Талеләринә ачыдығым адамларә гаршы сән һәмешә сојугганлы чәллад олмусан!

(Сәлим гәфил гадынын богазындан јапышыб боғур. Папирос јандырыб чәкир. Сонра ирәлијәјиб ону дигтәлә јохлајыр. Әлмуш олдуғуна тамам әмин оландән сон-ра телефона јахынлашыб зәнк вурур. Ишығ ејни заманда телефон хәттинин о би-ри учунда Мәјисин үзәринә дүшүр)

СӘЛИМ - Мәјис!

МАЈИС - Бәли, јолдаш комиссар!

СӘЛИМ - Бөјүк фәләкәт үз вермишдир!

МАЈИС - Нә олуб, јолдаш комиссар?

СӘЛИМ - Мәдинә ханым гәфил вәфат еләјиб...

МАЈИС - Нә данышырсыныз...

СӘЛИМ - Кәлдим, көрдүм јыхылыб дивана. Јахынлашыб көрдүм чоҳдан ке-диб. Бизим комиссарлығын докторуну тез көндәр.

МАЈИС - Баша дүшүрәм... Баш үстә, өзүм көтүрүб кәләрәм.

СӘЛИМ - (тәк, Мәјисин ахырынчы сөзләрини тәқрар едир) "Өзүм көтүрүб кәләрәм". Өзү нә үчүн кәлир? Мән ки, бу әчлафа демәдим өзүн дә кәл.

Ишығ сөнүр.

16-чы ШӘКИЛ

(Бағыровун кабинетә. Мәјис әлиндә говлуғ кәлир)

МАЈИС - (отурмајарағ) Салам, јолдаш Бағыров.

БАҒЫРОВ - (она чаваб вермәјәрәк сәрт ифадә илә) Нә олду, Сәлим Бабаје-вин мәсәләсини гуртардын?

МАЈИС - Бүтүн мә'луматлар тәсдиғ олунур јолдаш Бағыров. Гардашы Алма-нијада кестапода забитдир, амма һәмешә Русијада иткин дүшмүш кими гәләмә вериб. Өзүнүн дә мүсават ордусунда јүксәк рүтбәли забит олдуғу доғрудур. Ар-вады илә дава заманы Мәдинә ханымын һирсләниб бунлары дедијини мөним адамым эшидиб. Буна көрә дә горхусундан ону өлдүрүб.

БАҒЫРОВ - Бәс нә үчүн һәким мә'лумат вериб ки, куја арвад өзү... үрәјиндән кедиб...

МАЈИС - Мән кедиб арвады нәзәрдән кечирәндән сонра онун өз әчәлијән өлмәдијиндән шүбһәләндим. Она көрә дә һәкими дара чәкиб, бојнуна гојдум, о да е'тираф еләди: Мәдинә ханымы боғуб өлдүрүбләр.

БАҒЫРОВ - (гәзәблә гышгырыр) О һәкими богазындан асмағ лазымдыр.

МАЈИС - Баш үстә.

БАҒЫРОВ - Дејирләр, Сәлим Бабајевин көзәл бир бачысы гызы вар...

МАЈИС - (көзләрини јерә дикәрәк) Бәли, вар...

БАҒЫРОВ - (ејнәјинин алтындан дигтәлә она бахарағ) Көзләрини нијә јерә дикдин? Јохса она ашиғ олмусан?

(Мәјис сарсылмыш һалда сусур) Нијә динмирсән? Ашиғ олмусан о гыза?

МАЈИС - Бәли.

БАҒЫРОВ - (бәркдән күләрәк) Сиз чекистләр ашиғ олмағы да бачары-сыныз?

МАЈИС - Индијә гәдәр сизә демәјә чәсарәт еләмирдим.

БАҒЫРОВ - Нә үчүн? Мәкар Бағыровун үрәји јохдур?

МАЈИС - Сизин бөјүк үрәк саһиби олдуғунуза ким шүбһә еләјә биләр, јолдаш Бағыров?

БАҒЫРОВ - Нарда олур о гыз?

МАЈИС - Јетимдир. Дајысы Сәлимкилдә олур. Сәлим Бабајев ону евдән говуб.

БАҒЫРОВ - Нә үчүн?

МАЈИС - Ајаз Турана әрә кетмәк истәдији үчүн.

БАҒЫРОВ - Өзүнә көтүрдүјү фамилдән дә мә'лум олур ки, Ајаз Туран пантүр-кистдир.

МАЈИС - Мөним көшфијјатым мұәјән етмишдир ки, Ајаз Туранын өкәј ана-сыннан олан бир гардашы да Ирандадыр!

БАҒЫРОВ - (гәзәблә) Күлләлә ону! Ону күлләләјиб, гызы аларсан!

(Ишығ сөнүр.)

17-чи ШӘКИЛ

(Сәлимин еви. О, тәһна отуруб)

СӘЛИМ - Горхумдан сәһәрә гәдәр јата билмирәм. Дүнән часусларым мә-нә хәбәр вердиләр ки, Мәјис сраға күн кечә саат бирдә Бағыровун јанында олуб! Мөним башымын үстүндән Бағыровун Мәјислә нә иши ола биләр? Би-лирәм ки, мөним часусларым Мәјиси изләдикләри кими, вәзифәчә мөндән кичик олмасына бахмајарағ, онун да часуслары мөни изләјирләр. Мөндән материал топлајырлар. Биз һамымыз чанавар кими бурун-буруна јатмышығ.

Диктаторун күчү да буна наил олмасындадыр. Диктатор эле бир үсүл-идаре гурмуштур ки, орда биз инсанларын даима бир-бирини дидиб-парчаламагынын соңу жохтур. Бу шөраитдө һеч бир бөүк идеја барәдә дүшүнмәк һеч кәсин агына кәлмир. Арвадым мәни төһмәтләндирир ки, адамлар сәни көрөндә горхурлар, гачыб кизләнирләр. Она дејә билмирам ки, мән дә өзүмдөн гачыб кизләнмәк истәјирәм. Үстүндә әјләшиб, мүрәббәли чај ичдијим бу дөшәмәнин алтындакы чәһәннәм зирзәмисиндә ишкәнчә вердијимиз адаларын фәрјадыны мән кечә јухуда да ешидирәм... Бунунла белә мән јашајырам, өлдүрүрәм...

(Мајис милис ишчиләри илә ичәри кирир. Онлар Сәлими апарырлар)

(Ишыг сөнүр).

18-чи ШӘКИЛ

(Һәбсхана. Мајис вә Сәлим Бабајев)

МАЈИС - Сәлим, бизим ишимизи билдијин һалда нә үчүн бизи дә инчидирсән, өзүнү дә? Алмәнијадакы гардашынын кестапода забит олдуғуну, онун васитәсилә өзүнүн дә Алмәнија агенти олдуғуну нијә бојнуна алмырсан?

СӘЛИМ - Мајис, өлүрәм, данышмаға тагәтим жохтур. Бир папирос.
(Мајис она папирос верир вә өз алышганы илә јандырыр. С. Бабајев папирос чәкир)

МАЈИС - Сәлим, Бағыров сәнин алман кәшфијатына сатылдығыны Сталине да дејиб. Инкар еләмәјин мә'насы жохтур.

СӘЛИМ - Мајис, сән өл, мәним һеч бир харичи кәшфијатла әлагәм олмайыб. Сәнин әзиз чанына анд ичирәм!

МАЈИС - Нијә икиүзлүк едирсән? Мәним чаным һеч вахт сәнин үчүн әзиз олмайыб, ола да билмәзди. Билирдим ки, сән өз часусларын васитәсилә һагымда материал топлајырсан. Әкәр мән чәлд төрпәниб, габаға дүшмәсәјдим, шүбһәсиз, кеч-тез, сән мәни верәчәкдин күдаза. Сәни гынамырам, өзүн билирсән ки, бизим ишимизин хүсусијәти беләдир.

СӘЛИМ - Ахы, мән сәнин нечә ил комиссарын олмушам. Өзүнә дә күлдән ағыр бир сөз демәмишәм... Вичданын олсун...

МАЈИС - (күлүр) Вичдан... Сәлим Бабајев инсафдан данышыр. (күлүр) Арвадын өләндә, сән тә'чили бизим доктору чағыранда мән шүбһәләндим. Чүнки сән дә, мән дә билирик ки, бизим доктор елә һадисәјә сән нә чүр истәсән, о чүр диагноз гојачаг. Она көрә өзүм дә онунла кәлдим... һисс еладим ки, сән мәним дә докторла кәлишимдән наразы олдуң. Белә ишләрдә төчрүбәли адамлар олдуғумуз үчүн дәрһал һисс еләдим ки, Мәдинә ханым өз әчәли илә өлмәјиб. Устәлик, сизинлә гапы бир гоншу олан адаммы да Мәдинә ханымын гышгыра-гышгыра сәнә вердији иттиһамы мәнә чатдырды. Мә'лум олду ки, Мәдинә ханымны сән өзүн өлдүрмүсән! (бир кағызы онун габағына гојараг) Бу да докторун тәзә јаздығы изаһат!

СӘЛИМ - Мәдинә ханымны мән өлдүрмүшәм. Неч бир әр арвадыны мәним гәдәр истәјә билмәзди... һамысы бирди, мән өлдүрмәсәјдим дә сән ону да тутуб, Сибири бир буз чәһәннәминдә мәнә еләјәчәкдин... Нечә ки, биз сәнинлә Мусабәјовун, Султан Мәчид Өфөндиевин, Руһулланын... өзләрини күлләләјиб, күнаһсыз арвадларыны Сибирдә мәнә олмаға көндөрдик. Мәдинә ханымны мәним әлимлә бизим үсүл-идарәмиз өлдүрдү!

МАЈИС - Демәк, Мәдинә ханымны өлдүрдүјүнү е'тираф еләјирсән? Бәс алман часусу олдуғуну нијә бојнуна алмаг истәмирсән? (чәлладлара) Ағылландырын комиссары!

(чәлладлар С. Бабајевә әзаб верирләр, Сәлим бағырыр)

СӘЛИМ - Мајис, Аллаһын олсун!

МАЈИС - Биз сәнинлә чоҳдан Аллаһла видалашмышыг. Икимиз дә чәһәннәмлијик. Бојнуна ал, комиссар. Билирсән ки, Мајисдән аман көзләмәк ол-

маз! Бизим үрәјимиз чоҳдан бәркијиб, даш олуб! Јахшысы будур, һәр шеји бојнуна аласан! Ијирми илдән артыгдыр ки, бу идарәдә ишләјирсән... Ади чә-суслугдан кәлиб бу мөвгејә чатмысан. Билирсән алман часусу олмасын да, көрәк бојнуна аласан ки, олмусан! Чүнки гардашын кестапода забитди! Өзүн дә мусават партијасынын үзвү, бөүк рутбәли забити олмусан!

СӘЛИМ - Бағыров да дашнак партијасынын үзвү олму!

МАЈИС - (чәлладлара) Ијнә. Бүтүн дырнагларына.

СӘЛИМ - Мајис!

МАЈИС - (чәлладлара) Ијнә. Бүтүн дырнагларына!

СӘЛИМ - (Мајисә) Вер, јаздығыныза гол чәкирәм!

(Мајис дәрһал јазылы кағызы Сәлимдин габағына гојур, Сәлим охумадан тагәтсиз һалда гол чәкир)

МАЈИС - Вәссалам... Бунунла да комедија гуртарды. Еһ, комиссар, һәмишә фикирләширәм ки, пејғәмбәр хәбәр вериб ки, Аллаһ "әррәһманир-рәһм"дир, ја'ни рәһмлидир. Бәс о, бизим бу ганлы чинајәтләримизә нечә дө-зүр? Әлвида, комиссар! Әлвида, достум!

(Ишыг сөнүр).

19-чу ШӘКИЛ

(Мајисин кабинети)

МИЛИС - Јолдаш рәис, Хумар Тағыјеваны кәтирибләр.

МАЈИС - Гојун кәлсин. Үст-башыны нәзәрдән кечириң.

МИЛИС - Ајдыңдыр, јолдаш рәис.

(биринчи чәллад гапыны ачараг Хумара)

Бујуруң.

(Хумар тагәтсиз аддымларла дахил олур. Сон дәрәчә солғун, үзкүн көрүнүр)

МАЈИС - (ајаг галхараг нәзакәтлә) Бујуруң, әләшин. (милисә) Сән кет. (I милис чыхыр) Сизи кәтирәндә инчитмәдиләр ки? (Хумар јох мә'насында башыны булајыр) Көрүнүр, сән һадисәләр сизә чоҳ тә'сир еләјиб. Сыныхмысыныз. Анчаг бу, сизин казибәдарлығыныза даһа да артырыб. Мән сизин көзәл-лијиниз гаршысында баш әјирәм.

ХУМАР - Сиз мәни һәбс етмәјә кәтиртмисиниз?

МАЈИС - Сиз сүркүн олунмалысыныз.

ХУМАР - Нә үчүн?

МАЈИС - Чүнки халг дүшманынын нишанлысыныз. Дајыныз кечмиш комиссар Сәлим Бабајев дә халг дүшманы кими һәбс олунду. Нәр шеји дә бојнуна алды.

ХУМАР - Мәним атам ингилаб ветераны иди. Он биринчи орду сырларын да агвардијачылара гаршы вурумушду. Орден дә алмышды.

МАЈИС - (күлүмсәјир) Хумар ханым, өзүнүз савадлы гызсыныз, билирсиниз ки, Мәркәзи Ичрайјә Комитәсинин сәдри С. М. Өфөндиев дә, Комиссарлар Шурасынын сәдри Мусабәјов да, Гарајев дә, һәмид Султанов да... Аја ханым да, сән вахтлар тутулан дөвләт хадимләринин дә һамысы Азәрбајҗан дә совет һакимијәтини гуранлардыр. Кәлин, мөтләбдән узаглашмајаг. Мән сизи сүркүн еләјә билмәрәм. Тој заманы нишанлыныз Ајазы тутмаға кәләркән, сизи көрөндән бәри бир саат... бир дәгигә көзүмүн габағындан кетмирсиниз. Сиз мәним бүтүн ихтијарымы-ирадәми әлимдән алмысыныз. Мән сизи сүркүн еләјә билмәрәм... Өзүмү өлдүрәрәм, амма сизи сүркүн еләмәрәм.

ХУМАР - Сиз билирсиниз ки, мән нишанлымы севирәм.

МАЈИС - Мадам ки, тојунуз баш тутмады, нәјләмәк олар? Бу дүнјада ким тәлејин һәкмуңдән гачыб гуртара билиб? Мән дә е'тираф едирәм ки, Ајаз сизә ләјиг оғлан иди... Анчаг нә етмәли ки? Сиз мәним севкими гәбул еләјин... көлөңиз оллам... Бу саллағханада хидмәт еләмәјимә бахма. Мән дә инсанам. Мән дә севмәји бачарырам. Сизи көрөндә бу дәрәчәдә вурумлағымә төвчәчүб

еләдим. Чүнки мән елә билирдим, бу чөһөннөм чөллады олмаг мәним гөлби-ми, бүтүн инсанна дуғуларымы гурудуб мәһв еләјиб. Елә билирдим, даһа мән адамларын бојуну вурмаг үчүн өлинә балта верилән роботдан башга бир шеј дејиләм... Мән сизи севирам... дәли кими, диванә кими...

ХУМАР - Мән өләнәчән нишанлымы көзләјәчәјәм.

МАЈИС - Хумар ханым! Сиз дүнја көзәлисиз, өзүнүзә һејфиниз кәлсин!

ХУМАР - Мәнә онсуз һәјәт жохдур.

(Ағыр пауза. Мајис нәсә демәк истәјир. Чатинлик чәкир. Хумар һәјәчәнла она бахыр)

МАЈИС - Сиз о гәдәр көзәл, о гәдәр зәриф, о гәдәр чәзибәдарсыныз ки, доғрусу нечә чаваб верәчәјими билмирам.

ХУМАР - (бирдән чанланараг) Јох, дејин! Мән даһа неч нәдән горхмурам. Сиз мәнә һәбс едирсиниз?

МАЈИС - Хејр, дедим мән сизи сүркүн етмәлијәм.

ХУМАР - Һараја?

МАЈИС - Сибирә!

ХУМАР - Сиз мәним нишанлымы нејләдиниз?

МАЈИС - (тәрәддүдлә) Һәлә ки, һәбсханададыр.

ХУМАР - Нечә ја'ни Һәлә ки?

МАЈИС - Демәк истәјирәм ки, онун ишинин нә илә гуртарачағыны дејә бил-мәрәм.

ХУМАР - Нә үчүн онунла көрүшмәјә ичәзә вермирсиниз.

МАЈИС - Бизим бу лә'нәтә кәлмиш ишимизин гәјдасы беләдир.

ХУМАР - Сиз о чүр кунәһсыз адамы мәһв едәркән, аз да олса вичдан әза-бы чәкмирсиниз?

МАЈИС - Ону сизин өз дајыныз С. Бабајев истинтаг едирди. Мән ону дајы-нызын әмрилә һәбс етдим. Дајыныз сизин тој еләдијинизи ешидән кими әр-арвад олмағыныза имкан вермәмәк үчүн елә тој кедә-кедә оғланын һәбс олунмасыны әмр еләди.

ХУМАР - Сиз неји исә мәнән кизләдирсиниз. Ајаз сағдыр? (Мајис сусур) Ајаз сағдыр? Чәваб верин!

МАЈИС - Мән сизин әсассыз хәјәлләрлә јашамағынызы истәмирам. Она көрә дә сизи алдада билмәрәм. Һәлә дајыныз Сәлим Бабајев иш башында икән, онун биләваситә тә'кидилә Ајаза күлләләнмәк кәсилмишдир. Һөкм дә төсдиг едилмишдир!

(Ағыр пауза. Хумар һалсыз һалда јыкылып. Мајис стәкана су төкәрәк она ја-хынлашыр)

МАЈИС - Өзүнүзү әлә алын, Хумар, ичин!

(Хумар көзләрини ачараг әли илә стәканы кәнара итәләјир)

ХУМАР - (сакит сәслә) Ону нә вахт күлләләјәчәкләр?

МАЈИС - Јәгин ки, сабаһ. Өзүнүзү әлә алын. Инанын ки, бу ишдә мәним тәг-сирим жохдур. Сиз өзүнүзү тәлејин дөзүлмәз системилә мәһв етмәјин. (диз чә-күр) Мән анд ичирәм... Бүтүн һәјәтәми-сәәдәтәми бу дүнјада ачмаг сизә һәср едәчәјәм. Анд ичирәм! Инанын мәнә! Олан олуб, өзүнүзү һәләк еләмәјин. Ис-тәјирсиниз сизи көтүрүм башга өлкәјә гачым. Нә чүр истәјирсиниз елә еләјим.

ХУМАР - (гәрибә бир сакитликлә) Әкәр сизин дедикләриниздә зәррә гә-дәр һәгигәт варса... әкәр мәнә доғрудан да истәјирсинизсә, ичәзә верин онунла видалашым... (Мајис сусур)

(Ишыг сөнүр).

20-чи ШӘКИЛ

(Мајис Хумары камераја јола салыр)

МАЈИС - Апарын Хумар ханым 850 нөмрәли мәһбуслә көрүшсүн.
I МИЛИС - Баш үстә.

МАЈИС - (II милисә) Ајаз Туранын көрүшдән сонра өлүм һөкмүнү бу күн је-ринә јетирин. Күлләләјин!

I МИЛИС - Баш үстә!

МАЈИС - Амма бир кимсә билмәсин! Гоһумларыннан сорушан олса, дејәр-синиз көндәрилиб сүркүнә!

(Милис кедир)

(Ишыг сөнүр).

21-чи ШӘКИЛ

(Јер алтында һәбсхана. Ајаз төк камерададыр. Гапы ачылып, Хумар дахил олур. О тој кечәсиндәки кәлинлик палтарындадыр. Онлар сәссиз гучаглашырлар)

АЈАЗ - Өлкәдә баш верән бу һадисәләрин сонун нә илә гуртарачаг, илаһи? Инсанларын мә'нәви көзәлликләри мәһв едилди. Әдәбијат, инчәсәнәт сахта-лашдырылып. Халғын һәгиги зијәлылары, истә'дадлы јазычылары, шаирләри, сәнәткарлары һәбсханалар күнчүнә атылып, мәһв едилди, күлләләнир, сыра-дан чыхарылып. Әвәзиндә исә халғына, милләтинә алчаг бөһтанлар јазмагла мәнсәб, вәзифә газанан алчаг милләт сатғынлары, адларыны јазычы гојан, алчаг чызма-гарачылар вәзифә газаныр, ирәли чәкилир. Бүтүн бу ишләрин сонун нә илә гуртарачаг илаһи? Нә илә?

(Хумар һәбсханаја кәлир)

АЈАЗ - Мән онсуз да бу дүнјадан сәнин бөјүк мәнәббәтинлә кедирәм, Ху-мар! Нә үчүн өзүнә әзаб вериб бу чөһөннәмә енирдин?

ХУМАР - Мәним севкилим! Мән сәнинлә видалашмаға кәлмәмишәм! Мән сәнинлә кетмәјә кәлмишәм. Нечә ола биләрди ки, мән сәнсиз галајдым?

(оғланы төкрар-төкрар өпүр)

АЈАЗ - Көрүрсәнми, хошбәхтлијин өмрү нә гәдәр гысајмыш, Хумар. Сәнин-лә биринчи дөфә көрүшдүјүмүз анлар, елә бил, бир саат бундан габагмыш...

ХУМАР - Јох, Ајаз, бизим сәәдәтимизин өмрү әбәдидир. Мән о әбәдијәтә сәнин мәнә алдығын бу тој палтарында кедирәм.

АЈАЗ - Јох, Хумар! Сән јашајачагсан. Сән мәнә һәр күн хатырлајачагсан. Инди мәним үчүн ән бөјүк тәсәлли будур!

ХУМАР - Мән сәнсиз јашаја билмәздим, Ајаз. Гој чөлладлар, гәддар инсан-лар бизи мәһв олмуш санмасынлар! Мән инанырам! Инанырам ки, бизим руһ-ларымыз, бизим мәнәббәтимиз һансы башга бир дүнјада исә әбәди јашаја-чаглар! Елә бир дүнјада ки, орда онлара чөлладларын, гәддарларын, инсан је-јән әждаһаларын күчү чатмасын! (палтарынын һарасынданса ики балача дәр-ман чыхарыр) бирини өзү удур, о бирини Ајаза верир) бу да сәнин!

АЈАЗ - Нечә? Зәһәр?

ХУМАР - Сус... чөлладлар бизи бусурлар.

(Ајаз она дәрин бир нөзәр салараг, гәти һәрәкәтлә дәрманы удур)

АЈАЗ - (гызын бојуну гучаглајараг) Мәним севкилим! Учаг, учаг әрши-ә'лаја! Орада бизи бу көзәл дүнјанын әбәди үлвијәти көзләјир! Орада бизи әбәди азадлыг көзләјир!

(бир-биринин ағушунда биһуш олурлар)

СОН.